

บทบาทและผลกระทบของระบบอุปถัมภ์ในชนบทไทย¹

นายนิทัศน์ เจียมศรีพงษ์² รศ. ดร. สุจินดา เจียมศรีพงษ์

คณะวิทยาการจัดการและสารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

nitadc@hotmail.com and sujindac@hotmail.com

บทคัดย่อ

ระบบอุปถัมภ์ที่ปรากฏในสังคมไทย ในเชิงทฤษฎีนั้นจะพบว่าระบบอุปถัมภ์เป็นรูปแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ของกลุ่มคน โดยมีฐานจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก การเกิดขึ้นของความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์จึงเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในวิถีการทำการหาเงินในระบบเศรษฐกิจนั่นเอง เช่น ระบบการเมืองแบบศักดินา ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบพึ่งธรรมชาติ ความสัมพันธ์ก็จะเป็นเจ้ากับไพร่ มีเนื้อหาการอุปถัมภ์คือการคุ้มครองปกป้องความปลอดภัย และการตอบแทนแรงงาน สำหรับระบบการเมืองแบบเสรีประชาธิปไตย ระบบเศรษฐกิจหลักเป็นแบบทุนนิยม ความสัมพันธ์ก็จะเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจกับผู้ได้อุปถัมภ์ในชื่อต่างๆ เช่น พ่อค้า ข้าราชการ ลูกจ้าง ฯลฯ เนื้อหาการอุปถัมภ์ก็คือการปกป้องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีรูปแบบการปกป้องความไม่ยุติธรรมของระบบราชการนั่นเอง

ในปัจจุบันระบบอุปถัมภ์ในชนบทไทย ที่เกิดขึ้นคู่ไปกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจกับคนจำนวนมาก กล่าวคือเมื่อเกิดการพัฒนาในพื้นที่ชนบทด้วยโครงการพัฒนาต่างๆ คนมีเงินจากภายนอกและภายในหมู่บ้านซึ่งในอีกภาพหนึ่งก็คือผู้มีอำนาจทางการเมือง จะเป็นกลุ่มคนที่สามารถเข้าถึงการพัฒนาดังกล่าวได้เท่านั้น และระบบอุปถัมภ์ที่ตนเป็นผู้อุปถัมภ์อยู่ก็จะเป็นตัวเสริมให้มีการกระจายผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มที่อยู่ภายใต้อุปถัมภ์ แนวความคิดการพัฒนาของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ที่คาดหวังว่าเมื่อมีการพัฒนาพื้นที่แล้ว จะมีการส่งผลของการพัฒนาไปสู่คนทุกคน (Trickle Down Effect) จึงถูกสกัดด้วยระบบอุปถัมภ์ในสังคมชนบท จึงอาจกล่าวได้ว่าระบบอุปถัมภ์เป็นตัวที่ก่อให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นในสังคมชนบท

คำสำคัญ : สังคมไทย ระบบอุปถัมภ์

Abstract

In theoretical patronage system in Thai society is the form of relationship between patronage and client based on Thai economy so that the changes of form of patronage system follow the changes of Thai economy. For instance, in Feudalism the relationship of patronage system is between king and farmers, whereas in Democracy the relation form is between rich people as politicians and poor people.

¹ บทความนำเสนอในการประชุมทางวิชาการประจำปี 2548 ที่ มหาวิทยาลัยนเรศวร จัดโดยคณะวิทยาการจัดการ และสารสนเทศศาสตร์ ระหว่างวันที่ 28-29 กรกฎาคม 2548

² นักวิจัยอิสระ และอาจารย์พิเศษคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยนเรศวร

The effects of change of patronage forms occurred throughout the country have caused the unbalanced economic situation because of patronage's distribution not to give all actual poor people several forms of help. The Trickle Down Effect concept by the government to develop the rural area has not successfully reached the national goal of development due to patronage system.

Keywords : Thai society, patronage system

บทนำ

ในระบบเศรษฐกิจปัจจุบันของสังคมไทย พบว่าเศรษฐกิจพัฒนาไปในทางที่มีการเจริญเติบโตสูงมากในขณะที่การกระจายรายได้ (Income Distribution) มีความเหลื่อมล้ำกันมาก ตัวเลขจากสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2546) พบว่า ในปี พ.ศ. 2545 มีจำนวนคนที่มียาได้เฉลี่ยต่อหัวสูงสุด มีเพียง 20% ของจำนวนประชากรทั้งประเทศ และมีส่วนแบ่งของรายได้รวมกันเกินกว่าครึ่งหนึ่งของรายได้ทั้งหมด ในขณะที่คนส่วนใหญ่จำนวนถึง 60% ของประเทศกลับมีส่วนแบ่งรายได้เพียง 25% ของรายได้ทั้งหมด ความแตกต่างดังกล่าว เป็นที่มาของคำถามถึงสาเหตุของความแตกต่างดังกล่าว ซึ่งคงไม่ได้อาศัยการอธิบายว่า ทั้ง 2 เป็นของคู่กัน กล่าวคือ ถ้ามีคนรวยจะต้องมีคนจนในสังคม แต่หากพิจารณาตามแนวคิดทางทฤษฎีของสำนักชดเชย จะพบว่าความสัมพันธ์ของคนรวยและคนจนในสังคม ไม่ใช่เพียงเป็นของคู่กันในคำนิยามของคนในสังคมเท่านั้น แต่เป็นคู่ความสัมพันธ์ในลักษณะที่คนรวยรวยขึ้นเพราะเบียดบังเอาจากสิ่งที่คนจนควรจะได้ กล่าวสรุปก็คือในสังคมของสำนักชดเชย คนในสังคมต้องประกอบด้วยผู้ที่ได้เปรียบในสังคม และผู้ที่เสียเปรียบในสังคม มีตัวอย่างให้เห็นมาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ แต่สำหรับแนวคิดของสำนักโครงสร้างและหน้าที่ได้กล่าวถึงผู้ที่มิฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูง ว่าเป็นผู้อุปถัมภ์และคนด้อยโอกาสในสังคมว่าเป็นผู้ได้อุปถัมภ์ที่เป็นส่วนประกอบของสังคมที่มีความเกี่ยวพันกันโดยไม่ได้กล่าวถึงการเอารัดเอาเปรียบกัน และในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับของทุกคนในสังคมไทยว่าผู้มีอำนาจทางการเมือง ข้าราชการทั้งหลาย กำเนิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ทุกคนในสังคมไทยจะเข้าใจคำว่าระบบอุปถัมภ์ได้ดีและมีตัวอย่างให้เห็นอยู่ทั่วไป และที่สำคัญหลายคนยอมรับระบบอุปถัมภ์ว่าเป็นเรื่องธรรมดาในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นการอภิปรายในห้องเรียน ในมหาวิทยาลัย และนอกมหาวิทยาลัย ตลอดจนวงสนทนาทั่วไป

บทความนี้ต้องการที่จะศึกษาว่าระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยมีพัฒนาการมาอย่างไร และ ระบบอุปถัมภ์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันจะเป็นระบบหนึ่งซึ่งมีอยู่ควบคู่ไปกับระบบอื่นๆ (Articulation) ที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดระบบชนชั้นตามแนวคิดของสำนักชดเชยหรือไม่ ระบบอุปถัมภ์จะมีผลดีและผลเสียอย่างไรต่อการพัฒนาชนบท โดยบทความนี้จะนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1: ทฤษฎีในระบบอุปถัมภ์ ส่วนที่ 2: บทความและงานวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ และส่วนที่ 3: วิเคราะห์บทความและงานวิทยานิพนธ์

ทฤษฎีที่ว่าด้วยระบบอุปถัมภ์

ได้มีผู้ให้ความหมายของระบบอุปถัมภ์ในเชิงทฤษฎีทั่วไป ไว้หลายท่านดังนี้

Michael Moerman และ Hanks (อ้างใน สฤณา, 2541:11) ได้ให้คำจำกัดความ ภายใต้อารมณ์ความรู้สึกไทยว่าระบบอุปถัมภ์เป็นระบบความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันระหว่างผู้อุปถัมภ์-ผู้ได้อุปถัมภ์ ซึ่งความสัมพันธ์นี้ เป็นส่วนสำคัญของโครงสร้างสังคมไทย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากคำสอนของศาสนาพุทธเรื่องบุญกรรม แต่ขาดปัจจัยก่อน ทำให้ผู้ได้อุปถัมภ์เป็นฝ่ายยอมรับสถานภาพของตน ในการดำรงชีวิตในสังคม การพึ่งพาอาศัยผู้อุปถัมภ์ที่มีอำนาจทางการเมืองสูงกว่าและฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า จะยังผลให้ความสัมพันธ์นี้มีความผูกพันต่อกัน เมื่อคนที่เป็นผู้อุปถัมภ์เป็นฝ่ายให้การอุปถัมภ์คน ซึ่งเป็นคนจนกว่าทำให้คนจนต้องสำนึกในพระคุณที่ได้รับและพร้อมจะสนองพระคุณในทุกทางที่ทำได้ด้วย Moerman และ Hanks กล่าวว่า โครงสร้างของสังคมไทยจะมีลักษณะแบบนี้ ในกลุ่มคนในระดับสูง คือชนชั้นกลาง ไปจนถึงกลุ่มคนในระดับหมู่บ้านทั่วไป คนที่เป็นผู้อุปถัมภ์ของคนในระดับหนึ่ง จะยอมเป็นผู้รับอุปถัมภ์แก่คนที่สูงกว่า

กุลลดา เกษบุญชู (อ้างใน สมเกียรติ วันทะนะ, 2524:11) ได้อธิบายจุดกำเนิดของระบบอุปถัมภ์ ในสังคมเอเชียว่า ในสังคมเอเชียมีระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมซึ่งมีความไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ มีความไม่มั่นคงในชีวิต สังคมจะอยู่รอดได้ก็โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หลักประกันหนึ่งที่จะให้ความช่วยเหลือกับสมาชิกในสังคมนั้นก็คือระบบเครือญาติ และชุมชนในหมู่บ้าน แต่กลไกทั้งสองนั้นมีข้อจำกัด และไม่อาจตอบสนองความต้องการบางอย่างในขณะนั้น ฉะนั้น กลไกระบบอุปถัมภ์จึงเข้ามาทำหน้าที่ที่สังคมขาดไป

L.M. Hanks (1975:187-277) (อ้างใน สฤณา, 2541:12) อธิบายว่าลักษณะการรวมตัวของคนหลายคนที่มาพึ่งพาผู้อุปถัมภ์คนเดียว เรียกว่ากลุ่มบริวาร (Entourage) และยังมีกลุ่มบุคคลที่อยู่ภายใต้ของกลุ่มบริวาร ซึ่งเขาเรียกว่าแควง โดยเขายกตัวอย่าง ขนาดแควงของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะมีขนาดใหญ่ที่สุดรองลงมาก็เป็นเสนาบดี ขนาดแควงจะลดลงไปเรื่อยๆ ตามลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชา

Peter Blau อธิบายเพิ่มเติมว่า ผู้อุปถัมภ์มักอยู่ในฐานะที่ให้วัตถุหรือบริการแก่ผู้อื่นได้อย่างสะดวกสบาย ซึ่งผู้ที่รับวัตถุหรือบริการดังกล่าวจากผู้อุปถัมภ์อาจจะเป็นครอบครัวชาวนาที่มีฐานะยากจนทำให้วัตถุหรือบริการที่ได้รับอาจเป็นสิ่งที่จำเป็นมากสำหรับการอยู่รอดของตนเองหรือครอบครัวและการรับเอาวัตถุหรือบริการมาโดยไม่สามารถตอบแทนคืนได้อย่างเต็มที่จึงสร้างหนี้ทางใจที่ผูกพันผู้นั้นเข้ากับผู้อุปถัมภ์

การอธิบายถึงสาเหตุของการเกิดระบบอุปถัมภ์ที่กล่าวมานั้น ไม่ได้กล่าวถึงคือ ระบบอุปถัมภ์ที่มีการพึ่งพาเป็นผลมาจากการที่เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตเป็นแบบตะวันตก ซึ่งเน้นการผลิตเชิงธุรกิจ โดยชี้ให้เห็นว่าในสังคมเกษตรกรรมที่มีการผลิตแบบดั้งเดิม ชาวนาจะต้องพึ่งตัวเองในการทำมาหากิน และในกระบวนการผลิตทุกขั้นตอนจะต้องอาศัยแรงงานของตนเอง ดังนั้นในช่วงปีการผลิตหนึ่งๆ ชาวนาจึงต้องทำงานอย่างหนัก และเมื่อได้ผลผลิตมาก็จะเก็บไว้ใช้เอง ส่วนที่เหลือจะนำมาและเปลี่ยนเป็นสิ่งของจำเป็นอื่นๆ ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ความสัมพันธ์ของคนภายในหมู่บ้านเดียวกันมักอยู่ในรูปของระบบเครือญาติและครอบครัวซึ่งถือว่าเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจเดียวกัน แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตแบบตะวันตก ความสัมพันธ์เหล่านี้จึงเปลี่ยนไป การผลิตของชาวนาไม่ได้เป็นเพื่อตนเองอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ต้องเพิ่มทั้งปริมาณและคุณภาพของผลผลิต ลักษณะการเกื้อกูลในชุมชนจึงค่อยๆ หดหายไป กลุ่มชาวนาที่การศึกษาดีกว่าและมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าจะได้ผลประโยชน์จากการพัฒนามากกว่ากลุ่มชาวนาที่ยากจนและไร้การศึกษา เพราะการพัฒนาการผลิตแบบใหม่ต้องใช้ความเข้าใจในเรื่องเครื่องยนต์กลไกพอสมควร อีกทั้งการจะได้ผลผลิตมากตามเป้าหมายที่กำหนดจะต้องใช้เนื้อที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ กลุ่มชาวนาที่มีที่ดินมากจึงได้เปรียบ ขณะที่กลุ่มชาวนายากจนไม่มีโอกาสพัฒนาตนเองในระบบการผลิตแบบใหม่นี้ เพราะขาดปัจจัยการผลิตทั้งเงินที่ดิน และแรงงาน คนกลุ่มนี้จึงต้องพึ่งพากลุ่มชาวนาที่ร่ำรวย (Arensberg อ้างใน สฤณา, 2541:12)

Eric R. Wolf (1963) ได้อธิบายสาเหตุของการเกิดระบบอุปถัมภ์ที่แตกต่างไปจาก Arensberg โดยกล่าวว่า ในสังคมที่มีความสัมพันธ์ซับซ้อน ภาวะความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมจะไม่ใช่ระเบียบแบบแผนและแน่นแฟ้นมั่นคง ลักษณะเช่นนี้เป็นเพราะได้เกิดความสัมพันธ์แบบรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ (informal group) คู่ขนานไปกับสถาบันหลักทางสังคม

ซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ Wolf ให้ความสนใจมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ

1. ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (kinship)
2. ความสัมพันธ์ฉันท์มิตรสหาย (friendship)
3. ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์-ผู้ใต้อุปถัมภ์ (patron-client-relations)

E.R. Wolf, (1963: 355-388) กล่าวว่าเมื่อความสัมพันธ์ฉันมิตรสหายก้าวเข้าสู่การไร้ความเสมอภาคเท่าเทียมกันทั้งสองฝ่าย และเมื่อความไม่เสมอภาคนี้ดำเนินต่อมาจนถึงระดับสูงสุด กล่าวคือฝ่ายหนึ่งของคู่ความสัมพันธ์มีฐานะเหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่งในการเสนอสิ่งของและบริการต่างๆ นั้นหมายความว่าความสัมพันธ์ของทั้งคู่ก้าวมาสู่ความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์-ผู้ใต้อุปถัมภ์ การเสนอให้ในส่วนของผู้อุปถัมภ์มีลักษณะค่อนข้างชัดเจน เป็นรูปธรรมเห็นได้ในทันทีทันควัน โดยอาจจะเป็นการให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการปกป้องคุ้มครองจากการบีบบังคับของผู้มีอำนาจ ในขณะที่ผู้ถูกอุปถัมภ์จะตอบแทนคืนด้วยสิ่งที่ไม่เป็นรูปธรรมแน่ชัด เช่น การแสดงความเคารพนับถือ โดยผู้ผู้ใต้อุปถัมภ์จะมีความสำนึกที่รุนแรงในการแสดงความจงรักภักดีต่อผู้อุปถัมภ์ หรือการตอบแทนในรูปของการเป็นหูเป็นตาคอยหาข้อมูลข่าวสารมาเสนอให้ผู้อุปถัมภ์ รวมทั้งการให้การสนับสนุน

ทางการเมือง โดยนอกจากจะไม่เพียงให้คำมั่นสัญญาว่าจะลงคะแนนเสียงให้แก่ผู้อุปถัมภ์แล้ว ยังต้องให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่สนับสนุนผู้อื่นอีก นอกจากนี้แล้วผู้ได้อุปถัมภ์ยังต้องกลายเป็นสมาชิกของกลุ่มซึ่งรับใช้เป้าหมายในการแข่งขันเพื่อได้รับชัยชนะทางการเมืองด้วย

Jeremy Kemp (อ้างใน สมหญิง สุนทรวงษ์, 2532:17) ได้พูดถึงการตีความระบบเครือญาติและไม่ปฏิเสธว่าคนทั่วไปอาจใช้เป็นเครื่องมือเพื่อจุดประสงค์อื่น แต่เหตุผลหนึ่งที่ใช้กันนั้นเนื่องมาจากปัจจัยด้านศีลธรรม ชื่อเรียกร่องจากญาติเป็นสิ่งที่ปฏิเสธยาก ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ในหลายๆ สังคมญาติสมมติเป็นแนวคิดที่สำคัญเป็นอย่างมาก ในสังคมไทยมีลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ก็มักจะมีการอ้างอิงความเชื่อ หรือใช้สำนวนของเครือญาติ การใช้ศัพท์ทางเครือญาติในสังคมไทยเป็นไปอย่างกว้างขวาง เพื่อสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวที่จะช่วยลดการแข่งขันหรือการเอาเปรียบกัน ประการสุดท้ายนี้มีความสำคัญมาก เพราะศัพท์ทางเครือญาติจะครอบคลุมบางส่วนของระบบอุปถัมภ์และในขณะเดียวกัน ก็เกี่ยวพันความสัมพันธ์แบบอื่นๆ เช่น การเป็นญาติโดยตรงหรือเป็นเพื่อนกัน

James C. Scott, (1977: 41-135) ได้ให้คำนิยามไว้ว่า “ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ (patron) และผู้รับอุปถัมภ์ (client) เป็นความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนระหว่างคน 2 คน ซึ่งมีมิตรภาพแบบเล็งประโยชน์ (instrumental friendship) ในการแลกเปลี่ยนนี้บุคคลผู้ซึ่งมีสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมเหนือกว่าคือ ผู้อุปถัมภ์ (patron) จะใช้อิทธิพลและทรัพยากรของตนในการช่วยปกป้องคุ้มครอง หรือให้ผลประโยชน์หรือทั้งสองอย่างแก่บุคคลที่มีสถานภาพต่ำกว่าซึ่งเป็นผู้รับอุปถัมภ์ (client) ผู้ซึ่งตอบแทนโดยให้การสนับสนุนและช่วยเหลือโดยทั่วไป ตลอดทั้งการให้บริการผู้อุปถัมภ์ (patron)”

จากคำอธิบายทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ พอที่จะสรุปหลักการพื้นฐานของระบบอุปถัมภ์ได้ดังนี้

ระบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน 2 คน มีลักษณะเผชิญหน้า (face to face) โดยฝ่ายที่ฝ่ายหนึ่งมีสถานภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมสูงกว่า (patron) จะใช้อำนาจและปัจจัยต่างๆ ให้ความคุ้มครองต่ออีกฝ่ายหนึ่ง ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำกว่า (clients) ซึ่งฝ่ายหลังจะต้องตอบแทนโดยการช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ไปและอุทิศตัวรับใช้ผู้อุปถัมภ์ มี 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

1. ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (kinship) และ ความสัมพันธ์ฉันท์มิตรสหาย (friendship) เป็นรากฐานที่จะพัฒนาไปเป็นความสัมพันธ์แบบผู้อุปถัมภ์-ผู้ได้อุปถัมภ์ (patron-client-relations)

2. ความสัมพันธ์แบบวิธีการผลิตของระบบทุนนิยม ซึ่งจะสร้างความสัมพันธ์ที่มีลักษณะพึ่งพาในระบบอุปถัมภ์ ซึ่งอัมมาร์ สยามวาลาได้ขยายความในรูปตลาดสินค้าและบริการในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมว่า จากลักษณะความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เสนอขึ้นมาแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้อุปถัมภ์ (patron) และผู้รับการอุปถัมภ์ (client) สิ่งของผู้อุปถัมภ์ (patron) นำเสนอนั้นเป็นสิ่งที่สภาพคุณภาพ และลักษณะเป็นที่รู้ดีทั่วไป ในขณะที่สิ่งที่ผู้ที่จะมาเป็นผู้รับอุปถัมภ์ (client) เสนอนั้นเป็นสิ่งที่

ไม่ทราบว่าคุณภาพจะเป็นอย่างไร ผู้ที่จะมาเป็นผู้อุปถัมภ์ (patron) ไม่ทราบว่าจะได้ของคุณภาพเป็นเช่นไร จนกว่าการแลกเปลี่ยนกันจะสำเร็จเรียบร้อยลงไป ดังตัวอย่างของงานบริการ (service) เป็นต้น คือความแตกต่างในการมีทรัพยากรสำหรับแลกเปลี่ยนกันอยู่ในกรอบครอง คือคนที่จะเป็นผู้อุปถัมภ์ (patron) จำเป็นที่จะต้องมีส่วนที่จะให้แก่ผู้รับการอุปถัมภ์จำนวนมาก เพื่อที่จะสามารถให้แก่ผู้รับการอุปถัมภ์ (clients) จำนวนมากได้ (อคิน รพีพัฒน์, 2540:18)

นอกจากนั้น Jame C. Scott (1977: 41-135) 1) ได้อธิบายระบบอุปถัมภ์ ใน 2 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ 1: ในระดับแคบ เป็นการมองความสัมพันธ์ ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ โดยตรงของเขาเท่านั้น จะมีรูปแบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า Patron-Client Cluster

ลักษณะที่ 2: ในระดับกว้าง เป็นการมองทั้งระบบโครงสร้างของระบบอุปถัมภ์ เป็นแบบปิรามิด (Patron-Client Pyramid) ลงไปยังเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ลูกน้องของเขามีต่อบริวารของแต่ละคนลงไป

ความสัมพันธ์จะเป็นการเกี่ยวข้องในเชิงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันระหว่างคนทั้งสองฝ่ายโดยฝ่ายอุปถัมภ์จะอาศัยอิทธิพลทรัพยากรที่มีอยู่ใน 3 ลักษณะ คือ 1) ความรู้และทักษะ 2) การควบคุมโดยตรงเหนือทรัพยากรอื่น 3) การควบคุมโดยอ้อมเหนือทรัพยากรอื่น หรืออำนาจโดยชอบธรรมของผู้อื่น ลักษณะดังกล่าวทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ต่อผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์มักจะปรากฏในรูปแบบต่างๆ มีรายละเอียด ดังนี้ (เพิ่มพงษ์ เชาวลิต, 2533)

1. การให้สิ่งที่จำเป็นต่อการยังชีพ ถือเป็นความช่วยเหลือพื้นฐาน เช่น การจ้างงาน การเช่าที่ดินสำหรับเพาะปลูก รวมไปถึงเมล็ดพันธุ์และเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนการให้คำปรึกษาทางด้านเทคนิค

2. การให้หลักประกันในการยังชีพ ตามปกติอยู่ใต้อุปถัมภ์มักจะทำให้การกู้ยืมจากผู้อุปถัมภ์ เมื่อมีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เกิดการเจ็บป่วย หรือในกรณีพิพาทเสียหาย ผู้อุปถัมภ์จะเป็นหลักประกันในการยังชีพของผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์

3. การให้ความคุ้มครองปกป้อง

4. การทำหน้าที่เป็นนายหน้า และการใช้อิทธิพลเหนือผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์

5. การให้บริการแก่ส่วนรวม ผู้อุปถัมภ์จะให้ความช่วยเหลือในเรื่องเศรษฐกิจทั่วไป เช่น บริจาคเงินทอง การมอบที่ดินเพื่อสาธารณประโยชน์ การสร้างโรงเรียน ถนนหนทาง ที่พัก ฯลฯ ซึ่งเป็นการสร้างประโยชน์ในชุมชน และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์อาจอยู่ในรูปของการทำอะไรก็ได้ที่เป็นความต้องการของผู้อุปถัมภ์ ซึ่ง Jame C. Scott อธิบายว่าอาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ

1. การใช้แรงงาน เป็นการตอบแทนด้านเศรษฐกิจ เช่น เป็นลูกจ้าง

2. การช่วยเหลือในการต่อสู้

3. การช่วยเหลือทางการเมือง เช่น การเป็นหัวคะแนน หรือการให้ความช่วยเหลือกรณีอื่น

ส่วน Barend J. Terwiel (อ้างใน สมหญิง สุนทรวงษ์, 2532:18) ได้นำเสนอ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย ว่าไม่ใช่เรื่องของความถูกต้องหรือไม่ทางกฎหมาย เมื่อผู้อุปถัมภ์หรือผู้ถูกอุปถัมภ์ไม่ได้ทำตามหน้าที่ ก็ไม่สามารถมาลงโทษตามกฎหมายได้ โดยอุดมการณ์แล้ว ผู้อุปถัมภ์นั้นเป็นผู้ที่ปกป้องคุ้มครองให้ความมั่นใจ และความเชื่อมั่นแก่ผู้ถูกอุปถัมภ์ และในขณะเดียวกันผู้ถูกอุปถัมภ์ก็ต้องซื่อสัตย์ เชื่อฟัง และให้ความช่วยเหลือผู้อุปถัมภ์โดยไม่ต้องขอร้องรูปแบบของผู้อุปถัมภ์กับผู้ถูกอุปถัมภ์ มีการคบหากัน และมีผลประโยชน์ให้กันและกัน ไม่เหมือนแบบแผนของลักษณะของครอบครัวขยายของไทย ความสัมพันธ์ในระบบเจ้านาย ไม่เพียงแต่มีความสัมพันธ์ในระเบียบ กฎเกณฑ์งานเท่านั้น แต่ยังได้รับการคาดหวังจากคนภายนอกที่จะได้รับความสัมพันธ์ เช่น ในระบบราชการ และหวังว่าจะได้รับความเอื้อเฟื้อจากผู้อุปถัมภ์ เมื่อผู้ถูกอุปถัมภ์ต้องการจะช่วยเหลือผู้อุปถัมภ์ของเขา คนในส่วนอื่นก็จะถูกลืมไม่ได้รับการดูแล ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา และยุติธรรม

อัมมาร์ สยามวาลา มองระบบอุปถัมภ์ในเชิงเศรษฐศาสตร์ ว่า เป็นลักษณะหนึ่งของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ โดยเน้นที่การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยชี้ให้เห็นสิ่งที่แลกเปลี่ยนไว้ดังนี้ **ประการแรก** ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ซึ่งหน้า (face to face relationship) คือเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างคน 2 คน ตัวต่อตัว (bilateral exchange หรือ dynamic exchange) **ประการที่สอง** ความสัมพันธ์ระยะยาวไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบแลกกันแล้วก็เลิกคบกันไป ความสัมพันธ์นี้จะมีความสัมพันธ์ที่ไม่เฉพาะเจาะจงไม่ใช่การแลกเปลี่ยนสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ (diffused of unspecialized) แต่มีหลายประเภท **ประการที่สาม** ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย ในตลาดซึ่งความสัมพันธ์อาจมีความเท่าเทียมกัน (symmetrical) หรือไม่เท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับความแตกต่างในฐานะทางเศรษฐกิจของคนทั้งสอง ความไม่เท่าเทียมที่เป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยน หรือทั้งสองอย่าง นอกจากนี้ การทุจริตเรียกเอาสิ่งที่ผู้รับการอุปถัมภ์ (clients) มิได้ใช้การกระทำที่รุนแรงหรือข่มขู่ที่จะใช้มาตรการรุนแรง นั้นเป็นการทุจริตเรียกค่าคุ้มครอง (extortion) การกระทำเช่นนี้ต่างจากการจี้หรือปล้นสดมภ์ตรงที่ว่าการจี้ หรือปล้นสดมภ์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วเลิกไป แต่การทุจริตเรียกค่าคุ้มครอง (extortion) เป็นการทุจริตเอารายได้ส่วนเกินของผู้เสียหายไปเป็นระยะเวลาอันยาวนานหรือตลอดชีวิต (อकिन รพีพัฒน์, 2540:17-18)

สำนึกของความกตัญญู การตอบแทนผู้อุปถัมภ์ อันเป็นค่านิยมที่สำคัญที่สุดในความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร จึงถูกลอกเลียนมาจากระบบครอบครัวและเครือญาติของไทย อकिन รพีพัฒน์ (2540: 9-11) ได้อธิบายไว้ในเรื่อง “เครือญาติ การแต่งงาน กับระบบสังคมไทย” ดังนี้ คนไทยทุกคนจะมีความกตัญญูต่อพ่อแม่ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ลูกๆ โดยลูกๆต้องมีหน้าที่ตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ บุญคุณเป็นความรู้สึกของคนในสังคมไทยที่มีต่อผู้เอื้อเฟื้อตนและครอบครัว ซึ่งจะต้องตอบแทนให้ผู้อุปถัมภ์พอใจซึ่งยังเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย (พ.ศ. 2511-2513) ความกตัญญูตกเวทีเป็นแก่นแท้ของความสัมพันธ์ทางเครือญาติของสังคมไทย ที่เอื้ออำนวยให้เกิด

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับเครือญาติ และบุคคลภายนอกที่มีบุญคุณ นอกจากนี้เขายังอ้างข้อสังเกตของสมเด็จพระยาจารย์ไว้ว่า การจัดระเบียบสังคมไทยก็เอาอย่างขยายมาจากระบบครอบครัวไทยอย่างหนึ่ง และจัดระบบแบบทหารอีกอย่างหนึ่ง (คำรณราชนาภาพ 2502) คำเรียกผู้อุปถัมภ์ว่า ลูกพี่ และเรียกผู้รับการอุปถัมภ์ว่า ลูกน้อง ก็แสดงให้เห็นชัดถึงการลอกเลียนระบบเครือญาติมาใช้ในระบบอุปถัมภ์ ในความสัมพันธ์ในครอบครัวของพี่กับน้อง พี่ก็ควรจะเกื้อหนุนดูแลและปกป้องคุ้มครองน้องๆ และน้องก็ควรจะต้องแสดงความกตัญญูต่อพี่ๆ โดยการรับใช้เคารพทำตามคำสั่งของผู้พี่ กลุ่มที่รวมตัวกันได้โดยอาศัยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นการรวมตัวในแนวดิ่ง คืออาศัยความสัมพันธ์ระหว่างคนที่มิฐานะการครอบครองทรัพยากรในปริมาณที่แตกต่างกันเป็นหลัก

เกษียร เตชะพีระ (2540: 36-38) อธิบายระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ไว้ว่า เป็นระบบที่ตั้งอยู่บนความไม่เสมอภาคทางอำนาจ

1. เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และยั่งยืน โดยผู้อุปถัมภ์มีภาระหน้าที่ดูแลความทุกข์สุข ของผู้ได้อุปถัมภ์ ในขณะที่ผู้ได้อุปถัมภ์ก็มีหน้าที่ทางศีลธรรมที่จะต้องรับใช้บริการ และให้ความจงรักภักดีแก่ผู้อุปถัมภ์

2. ผู้ได้อุปถัมภ์จะขาดเสรีภาพส่วนบุคคล

บทความและงานวิทยานิพนธ์

ในการศึกษาจากงานบทความทางวิชาการ และงานวิจัยเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ในอดีต โดยแบ่งออกเป็นช่วงเวลาได้ 4 ช่วงคือ 1) ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ 2) ช่วง 2475–2500 3) ช่วง 2500–2516 และ 4) ช่วง 2516–ปัจจุบัน เพื่อให้เห็นภาพพัฒนาการของระบบอุปถัมภ์จากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

ระบบอุปถัมภ์ ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

อดิน รพีพัฒน์ (2540:27-71) ได้อธิบายถึง ระบบอุปถัมภ์ ประกอบด้วยผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ เรียกว่า “ไพร่” ซึ่งเป็นคนชั้นล่าง และผู้อุปถัมภ์ซึ่งเรียกว่า “เจ้า” หรือ “ขุนนาง” ซึ่งเป็นบริวารของพระมหากษัตริย์ เป็นคนชั้นสูง เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ และเป็นผู้รักษาผลประโยชน์ให้กับกษัตริย์ “ไพร่” คือ ผู้ทำการผลิต ทำนาปลูกข้าวเพื่อยังชีพ และส่งส่วนที่เหลือทำนุบำรุงพระศาสนา และส่งให้แก่เจ้านาย ส่วน “ทาส” มีความหมายกว้างกว่าคำว่า “Slave” ในภาษาอังกฤษ “ทาส” ในสังคมไทยเป็นทาสขุดคอก เจ้านายไม่มีสิทธิฆ่าทาสของตนไม่ว่าในกรณีใด ส่วน “ไพร่” ก็จะได้รับปกป้องคุ้มครองและดูแลช่วยเหลือจากเจ้านาย ซึ่งเจ้านายก็จะได้รับของกำนัลและบริการเป็นอย่างดี และเมื่อความสัมพันธ์นี้ดำเนินต่อไปไพร่ก็จะเกิดความรู้สึก กตัญญูต่อกัน แต่มีข้อสังเกตสำคัญคือความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ที่ไพร่ให้กับเจ้านาย ถ้าไพร่เห็นว่าเจ้านายอื่นให้การปกป้องและช่วยเหลือดูแลดีกว่าเจ้าเดิม ก็จะย้ายไปอยู่ภายใต้นายคนใหม่ได้ การมีไพร่ในสังกัดจึงเป็นอำนาจทางการเมือง ซึ่งมีตำแหน่งสูงก็จะมีไพร่ในสังกัดมาก และการได้ควบคุมไพร่จำนวนมากก็จะเป็นเครื่องนำมาซึ่งความมั่งคั่งของเจ้านายและขุนนาง สามารถดำรงฐานะอยู่ได้ด้วยของกำนัลและแรงงานจากไพร่

ระบบอุปถัมภ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ระบบอุปถัมภ์ในโครงสร้างที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์แบบเป็นทางการก็คือลักษณะความสัมพันธ์ของเจ้ากับไพร่ แต่ระบบที่ไม่เป็นทางการเริ่มขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นผลเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การหลั่งไหลเข้ามาของผู้อพยพชาวจีน โดยภาพของระบบอุปถัมภ์ที่ไม่เป็นทางการมี 3 รูปแบบ

1. ขุนนางคิดสินบนเจ้านายที่สูงกว่าเพื่อช่วยให้กราบบังคมทูลให้แต่งตั้งตำแหน่งที่ตนต้องการ และยังเป็นการคุ้มครองตนเองอีกด้วย
2. ไพร่ที่ไม่พอใจนายที่เป็นทางการของตนหนีไปอยู่ใต้อุปถัมภ์ของเจ้านายอื่นที่มีอำนาจเหนือกว่านายของตน ผู้มีอำนาจดังกล่าวยังอาจใช้อิทธิพลระงับคดีในศาลได้อีก
3. เจ้าภาษีอากรที่เป็นคนจีนจ่ายเงินให้เจ้านายเพื่อรักษาตำแหน่งหรือให้แต่งตั้งตนเป็นเจ้าภาษีอากร

นอกจากนี้อำนาจและการควบคุมทรัพยากรได้มาจากยศและตำแหน่งขุนนางและเจ้านายที่ได้รับจากพระมหากษัตริย์ แต่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การค้าขายกับต่างประเทศไม่เพียงแต่ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่พวกขุนนางผู้ใหญ่อีกก็ทำการแต่งเรือไปค้าขายต่างประเทศด้วย ชาวจีนที่อพยพเข้ามาสู่เมืองไทย และทำการค้าขายภายในประเทศก็ร่ำรวยขึ้นด้วยขุนนางเสนาบดีที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องด้วยกับการทำเรือก็ได้รับผลประโยชน์จากความเจริญทางการค้าทำให้ร่ำรวยขึ้นด้วย ฐานะทางการเงินเป็นฐานอำนาจชนิดใหม่ที่เกิดขึ้น และนำมาซึ่งบุญบารมีทำให้คนรุมเข้ามาพึ่งพิง ดังนั้นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นจึงเกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนระหว่างความช่วยเหลือเพื่อความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานหรือเศรษฐกิจ และหรือระหว่างทรัพย์สินเงินทองกับตำแหน่งหน้าที่ ในกรณีของชาวจีนอพยพที่ร่ำรวยขึ้นมากับขุนนางผู้ใหญ่หรือเจ้านาย ซึ่งต่างจากในอดีตที่เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างความคุ้มครองกับแรงงานและของขวัญในรูปผลผลิต

ระบบอุปถัมภ์ หลัง 2475 ถึง 2500

ระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการได้พัฒนาเติบโตมาเรื่อยๆ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณเท่านั้น จนกระทั่งในปี พ.ศ.2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองนำโดยคณะราษฎร จากเหตุการณ์ดังกล่าว ระบบอุปถัมภ์เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพ โดยผู้อุปถัมภ์ได้เปลี่ยนจาก “กษัตริย์” และ “เจ้านาย” ไปเป็น “ขุนนาง” หรือ “ข้าราชการ” และขอบเขตของการอุปถัมภ์ขยายวงกว้างมากขึ้น ดังที่ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล อธิบายผลของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใน พ.ศ. 2475 ว่า เป็นเพียงยกฐานะพระมหากษัตริย์ขึ้นอยู่เหนือการเมืองเท่านั้น คณะผู้ก่อการฯ ได้เสริมบทบาทของรัฐ ด้วยการเข้าไปเป็นผู้อุปถัมภ์สังคมในแทบทุกเรื่อง เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา และด้านวัฒนธรรม เป็นต้น ผลของการกระทำดังกล่าว ทำให้ประชาชน เปลี่ยนผู้อุปถัมภ์ที่เป็น “เจ้านาย” ไปสู่ “เจ้าหน้าที่ของรัฐ” (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2542)

ในช่วง พ.ศ. 2480- 2490 จะพบว่า ผู้นำทางธุรกิจในขณะนั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจีน รู้สึกไม่มีความมั่นคงในตำแหน่งของตน เพราะเป็นคนต่างด้าวที่อพยพจากเมืองจีน มักถูกข่มขู่จากผู้มีอำนาจทางการเมืองในสมัยนั้น ที่จะพยายามปลุกความรักชาติด้วยความเป็นชาตินิยมทางเศรษฐกิจ และลดอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่ม นักธุรกิจคนจีน⁴ จึงได้เกิดความต้องการผู้อุปถัมภ์ที่มีอำนาจและเป็นผู้นำทางทหารที่จะให้ความคุ้มครองแก่นักธุรกิจเหล่านี้ เพื่อที่นักธุรกิจเหล่านี้จะได้ประโยชน์จากการผูกขาด ที่ผู้นำทางทหารให้แก่ตนเพื่อประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย (อัมมาร์ สยามวาลา อ้างใน อภินันท์ รพีพัฒน์, 2542: 21) ระบบอุปถัมภ์ หลัง 2500 ถึง 2516 ช่วง พ.ศ. 2500 ถือเป็นช่วงสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย โดยรัฐมีเป้าหมายที่จะพัฒนาประเทศโดยเฉพาะรัฐพิจารณาว่าชนบทยังไม่ได้รับการพัฒนาจึงมุ่งเน้นพัฒนาชนบทโดยใช้แนวคิดสมัยใหม่ (Modernization) ซึ่งการพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน คนรวยจำนวนน้อย คนจนจำนวนมากมีความแตกต่างกันทางด้านรายได้อย่างมาก ผลดังกล่าวส่งผลให้ระบบอุปถัมภ์พัฒนารูปแบบไปสู่สภาพที่แตกต่างกับภาพของระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2500

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2546) นักมนุษยวิทยามีความเห็น่า ตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาฉบับที่ 1 สมัยจอมพลสฤษดิ์เปิดโอกาสให้คนภายนอกเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จนทำให้เกิดผู้มีอำนาจ (เจ้าพ่อ) ขึ้นในชนบท อนุช เหล่าธรรมทัศน์ กล่าวถึงระบบอุปถัมภ์ในทางการเมืองว่า การลงคะแนนเสียงของชาวชนบทเป็นเรื่องของผู้มีอำนาจหรือลูกน้องที่ใช้การลงคะแนนเสียงเป็นการเลือกที่จะเชื่อมโยงตนเองและชุมชนเข้ากับเจ้านายหรือสายอุปถัมภ์ใดการที่ชาวนาชาวไร่จะสนับสนุนใครในทางการเมืองนั้นขึ้นอยู่กับบุญคุณที่ผู้สมัคร (หรือเครือข่ายของเขา) มีต่อตนเองและครอบครัวหรือพวกพ้องในอดีตเป็นสำคัญ รวมทั้งขึ้นกับความคาดหวังจะได้รับความช่วยเหลือคุ้มครองในอนาคตจากผู้สมัครและบริวารอย่างไร การซื้อขายเสียงของชาวชนบทนั้นเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตระบบอุปถัมภ์ซึ่งสืบทอดมาจากสังคมเกษตรดั้งเดิมคือก่อนหน้าปี 2516 ผู้สมัครเลือกตั้งไม่จำเป็นต้องให้อามิสสินจ้างเพียงแต่ขอให้ผู้อุปถัมภ์ในหมู่บ้าน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน พระครูช่วยหาเสียงให้ (อนุช เหล่าธรรมทัศน์, 2538: 24-59)

ระบบอุปถัมภ์ หลัง 2516 - ปัจจุบัน

ใน พ.ศ. 2516 เป็นช่วงที่ประเทศเปลี่ยนเป็นระบอบประชาธิปไตย จากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 อำนาจของรัฐโดยเฉพาะอำนาจทางทหารได้ถูกจำกัดให้ลดน้อยลง ในขณะที่อำนาจของนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนเพิ่มทวีมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ระบบอุปถัมภ์เปลี่ยนแปลงตัวของผู้อุปถัมภ์จาก “ข้าราชการ” ไปสู่ “นักการเมือง” สำนักของความเป็นไพร่ที่คอยแต่ให้รัฐดูแลให้ยังมีอยู่อย่างมาก อนุช เหล่าธรรมทัศน์ กล่าวถึงระบบอุปถัมภ์ หลังจากปี 2516 ว่า

⁴ ดู สุจินดา เจียมศรีพงษ์ (2527) “การขยายตัวของชุมชนชาวจีนในจังหวัดนครสวรรค์” ประกอบ

ไม่มีใครกุมอำนาจรัฐได้โดยอาศัยเพียงกองทัพหรือสมาชิกรัฐสภาจากการแต่งตั้ง การมีพรรคและนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งสนับสนุนเป็นสิ่งสำคัญ การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและตำแหน่งสูงสุดต่างๆ จึงใช้เงินเพื่อให้ได้รับการเลือกตั้ง ประกอบกับการพัฒนาประเทศของจอมพลสฤษดิ์ฯ ทำให้เกิดชนชั้นกลางและนักธุรกิจขึ้นมาจำนวนมาก ซึ่งมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากพอที่จะใช้วิถีทางรัฐสภาให้ได้มาซึ่งอำนาจรัฐ ถ้าพิจารณาคนชนบทก็จะพบว่า การสร้างถนนเข้าไปทั่วทุกหนแห่งได้เปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวชนบทเป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้น จึงเปิดช่องทางให้นักการเมืองหาเสียงด้วยเงินทองพร้อมกับระบบอุปถัมภ์เดิมในหมู่บ้านอย่างง่ายดาย ระบบอุปถัมภ์ในชุมชนยังถูกหล่อเลี้ยงจากระบบการเมืองที่ใช้เงินซื้อเสียงเพราะผู้สมัครพบว่าเพียงแต่จ่ายเงินซื้อเสียงอย่างเดียวโอกาสที่จะได้รับการเลือกตั้งน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับ การอุปถัมภ์เกื้อกูลชาวบ้านในช่วงก่อนและหลังการเลือกตั้งจะสามารถได้รับการเลือกตั้งตลอดไป (อนุก เหล่าธรรมทัศน์, 2538: 24-59)

ปรากฏการณ์ของอุดมการณ์ระบบอุปถัมภ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเมือง หลัง 2516 ว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่มีฐานอยู่ที่การเป็นผู้นำทางการเมืองนั้นมีความมั่นคงน้อยที่สุดเพราะโอกาสที่ผู้อุปถัมภ์ (patron) จะถูกปลดออกจากตำแหน่งโดยการกระทำร่วมกันของผู้รับการอุปถัมภ์ (clients) นั้นมีอยู่ความมั่นคงยั่งยืนของความสัมพันธ์จึงขึ้นอยู่กับความสามารถส่วนตัวของผู้อุปถัมภ์ (patron) ผู้อุปถัมภ์จะรักษาลูกน้องที่สนับสนุนเขาไว้ได้ก็ด้วยการแจกสิ่งทีลูกน้องหรือผู้รับการอุปถัมภ์ต้องการ พวกที่ไม่ได้รับแจกก็จะไปตั้งก๊กใหม่ โดยมีพฤติกรรมแจกเป็นฐานแบบเดิม ดังนั้นระบบการเมืองที่มีฐานอยู่บนความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จึงไม่ค่อยมีความขัดแย้งด้านอุดมการณ์ (ideology) แต่จะมีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนในการแย่งลูกน้องกัน สำหรับความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ในการเมืองท้องถิ่น และระดับประเทศ ผู้นำทางการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท มักมีฐานอำนาจของตนอยู่ที่อำนาจการควบคุมทางเศรษฐกิจที่ตนมีอยู่เหนือราษฎรผู้สนับสนุนตน ดังนั้นสถานะตำแหน่งผู้นำของพวกเขาจึงมีความมั่นคงยิ่งกว่าพวกผู้นำต้องหากคนสนับสนุนโดยวิธีการหาเสียงทางการเมืองอย่างเดียว ดังนั้นนักการเมืองระดับประเทศจึงมักติดต่อกับพวกอุปถัมภ์ (patrons) ที่มีฐานทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นเพื่อหาเสียงในท้องที่ นี่เป็นเหตุผลที่จะอธิบายว่า ทำไมผู้นำทางเศรษฐกิจในชนบทจึงมีตำแหน่งที่ทรงอำนาจอย่างยิ่งในระบบประชาธิปไตยแบบการเลือกตั้ง ผู้นำทางธุรกิจซึ่งมีฐานทางเศรษฐกิจน่าจะมีสถานะสูงกว่าผู้นำทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเขาสามารถและยินดีที่จะสนับสนุนนักการเมืองให้ขึ้นสู่อำนาจ (อัมมาร์ สยามวาลา อ้างใน อคิน รพีพัฒน์, 2542: 21)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างใน อคิน รพีพัฒน์, 2542: 22-23) กลับเห็นว่า ระบบอุปถัมภ์ในปัจจุบันไม่ใช่ระบบอุปถัมภ์แท้ๆ โดยให้เหตุผลว่า ระบบอุปถัมภ์ปัจจุบันขาดอุดมการณ์ของระบบอุปถัมภ์ กล่าวคือ ผู้ได้อุปถัมภ์ไม่ได้มีความภักดีอะไรกับผู้อุปถัมภ์ แต่หวังเพียงเพื่อเงิน ยกตัวอย่างช่วงวันที่ขายเสียงเลือกตั้ง ถ้าใครให้เงินมากก็จะได้รับคะแนนเสียงไปเป็นการเลือกเพื่อหวังผลประโยชน์ตอบแทนสำหรับระบบราชการที่กล่าวว่ามิระบบอุปถัมภ์ ก็เป็นการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด ซึ่ง

ธนสวรรค์ เจริญเมือง (2544) สามารถอธิบายระบบอุปถัมภ์ในระบบราชการได้สอดคล้องกับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ โดยเขาได้เขียนบรรยายเรื่องการปกครองท้องถิ่นกับปัญหาอุปสรรคในสังคมไทยกรณี ประเพณีสงกรานต์ว่า ในวันที่ 15 เมษายนของทุกปีในจังหวัดเชียงใหม่ปลัดจังหวัดในฐานะหัวหน้าของ ข้าราชการทั้งจังหวัดก็เกณฑ์นายอำเภอ นายอำเภอเกณฑ์กำนันผู้ใหญ่บ้าน กำนันผู้ใหญ่บ้านก็เกณฑ์ ชาวบ้านเข้าร่วมขบวนรดน้ำคำหัวผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งหมายความว่า ข้าราชการคนใดก็ตามที่ไม่ได้เข้าร่วมขบวนแห่งนี้ผู้บังคับบัญชาย่อมสงสัยความภักดี และจะมีผลต่อการพิจารณาเลื่อนตำแหน่งและให้รางวัล เขาสรุปว่าขบวนรดน้ำคำหัวดังกล่าว นอกจากเป็นการจัดขบวนให้นักท่องเที่ยวได้ชมแล้วยังเป็นการ แสดงการเอาอกเอาใจผู้บังคับบัญชาอีกด้วย

วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ในชนบทไทย

บทความนี้ได้ค้นคว้าศึกษางานวิจัยที่นำทฤษฎีระบบอุปถัมภ์มาอธิบาย ปรากฏการณ์ในชนบท 3 เรื่อง คือ 1) ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท ของสมหญิง สุนทรวงษ์ (2532) จะพิจารณาความสัมพันธ์ด้านพื้นที่ และตัวบุคคล กับระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคอย่างไรต่อการ พัฒนาชนบท และกลไกระบบอุปถัมภ์ส่งผลให้ระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคดังกล่าว 2) การเชื่อมโยงระบบ อุปถัมภ์ที่มีผลต่อการเมืองที่ใช้คนในชนบทเป็นฐานคะแนนเสียง สกฤดา จันทลิล และ 3) บทสัมภาษณ์ มือปืน ของคุณพงษ์ศักดิ์ ขำเพชร ทั้ง 3 เรื่อง เป็นการนำเสนอความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ ต่อการพัฒนาการเมืองในรูปผู้อุปถัมภ์ที่เป็นนักการเมือง ผู้มีอิทธิพล และนายตำรวจ นอกจากนี้ ยังได้นำบทสัมภาษณ์เกี่ยวกับเจ้าพ่อในจังหวัดชลบุรี เพื่อสนับสนุนงานวิจัยทั้งสามเรื่องข้างต้น

ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาหมู่บ้าน ในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

สมหญิง สุนทรวงษ์ (2532) ได้วิจัยเชิงคุณภาพเรื่อง “ระบบอุปถัมภ์กับการกระจาย ผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก” โดยศึกษาที่ หมู่บ้านห้วยไผ่ จ.ชลบุรี ใช้เวลาศึกษาในหมู่บ้าน ประมาณ 1 ปี ได้อธิบายระบบอุปถัมภ์ในหมู่บ้านที่ ทำวิจัยว่า เป็นผลส่วนหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของชุมชน จากการผลิตเพื่อปากท้องมา เป็นการผลิตเพื่อการตลาดที่มีแบบแผนการผลิตแบบการเกษตรแผนใหม่ที่ต้องใช้เงินทุนแรงงาน และปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน แต่ความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายได้ลดบทบาทหน้าที่ความสำคัญ ลงไป พอสรุประบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายกับลูกน้อง โดยมีนายอำเภอเป็นตัวแทนของผู้อุปถัมภ์ และ ผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวแทนของผู้ใต้อุปถัมภ์
2. ความสัมพันธ์ระหว่างหลงจื๊อกับลูกไร่ โดยหลงจื๊อเจ้าของไร่อ้อยเป็นผู้อุปถัมภ์และ ไคว่ค้าอ้อย ซึ่งมีลูกไร่เป็นผู้ใต้อุปถัมภ์
3. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่บ้านกับเกษตรกรในหมู่บ้าน

ผลของระบบอุปถัมภ์

ภาพของระบบอุปถัมภ์เกิดขึ้นจากการแต่งตั้งกำนันของตำบล มีบทบาทสำคัญในการซื้อขายที่ดินภายในตำบลซึ่งมีราคาสูงมากเนื่องจากตำบลเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก ผู้ที่เป็นคนตัดสินใจในการเลือกกำนัน คือ เจ้าพ่อซึ่งอยู่นอกเขตพื้นที่ แต่มีผลประโยชน์มหาศาลในพื้นที่ ชาวบ้านไม่มีส่วนในการกำหนดตัวกำนันเพื่อจะมาดูแลผลประโยชน์ในพื้นที่ของตนแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังมีอีกหลายกรณีที่เจ้าพ่อได้เข้ามาเป็นผู้ตัดสินใจ หรือบางครั้งที่คนในระดับสูงของชุมชน มีความขัดแย้งหรือไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เจ้าพ่อก็เป็นคนแรกที่คนเหล่านี้จะวิ่งไปขอความช่วยเหลือ ซึ่งคนเหล่านี้เองก็ยอมรับว่าเจ้าพ่อสามารถช่วยเหลือและแก้ปัญหาได้จริงๆ

จากการศึกษา ทั้งที่มาของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ แบบแผนลักษณะระบบอุปถัมภ์ และโครงสร้างระบบอุปถัมภ์ พบว่า ระบบอุปถัมภ์ในแบบแผนการผลิตแบบอุตสาหกรรมในปัจจุบัน กับแบบแผนการผลิตแบบเกษตรแผนใหม่ มีแบบแผนและเนื้อหาของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบเดิม แต่ในรายละเอียดของระบบอุปถัมภ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาให้สอดคล้องกับสภาพอุตสาหกรรมในปัจจุบัน สรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้

1. การแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ถูกอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์แนวตั้ง มีการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ถูกอุปถัมภ์ไม่เท่าเทียมกันฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอาจได้มากน้อยต่างกันหรือต่างลักษณะกัน แต่เมื่อมองโดยองค์รวมแล้วผู้อุปถัมภ์เป็นฝ่ายที่พึงได้มากกว่า
2. ลักษณะความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว ยังเป็นลักษณะเด่นของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ตั้งอยู่บนฐานของการแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุล และความสัมพันธ์นี้มีลักษณะแนวตั้ง ระหว่างผู้ที่เหนือกว่าด้านทรัพยากรกับผู้ด้อยกว่าด้านทรัพยากร
3. ความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์ในท้องถิ่น มักได้รับผลกระทบจากภายนอก เช่น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการผลิตใหม่ก็เกิดความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์
4. ความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์ในอดีตมีขึ้นเพราะผู้อุปถัมภ์สามารถควบคุมปัจจัยการผลิตหรือทรัพยากรในท้องถิ่น แต่ระบบอุปถัมภ์ในปัจจุบันต้องพึ่งพากับระบบภายนอกมากขึ้น ทั้งนี้ด้วยการขยายตัวติดต่อกับเศรษฐกิจภายนอกมากขึ้น และการเมืองที่เข้ามาเพื่อการหมุนซึ่งกันและกัน
5. ฐานทรัพยากรของผู้อุปถัมภ์ได้เน้นในด้านเศรษฐกิจและการเมืองมากขึ้น ระบบอุปถัมภ์ แต่เดิมนั้นมีลักษณะความผูกพัน ทางด้านจิตใจ และมีความหลากหลายในฐานทรัพยากร

การเปลี่ยนแปลงในด้านเครือข่ายและโครงสร้าง ลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์แบบวงในวงนอก มีความสำคัญและเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์หลักของชุมชน และในขณะเดียวกันความสัมพันธ์เช่นนี้มีโยงใยเครือข่ายความสัมพันธ์กับข้างนอกในระดับต่างๆ กัน

ระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคสำคัญในการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท

ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนเชิงอุปถัมภ์ก็มีส่วนกำหนดแบบแผนการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาของหมู่บ้านห้วยไสเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในการมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์นั้น ลักษณะของเครือข่าย (Social Network) มีส่วนในการกำหนดการกระจายผลประโยชน์สู่ชาวบ้านในระดับต่างๆ กัน ผู้ใกล้ชิดกับผู้อุปถัมภ์ ความเป็นพรรคพวกมักเป็นกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์มากกว่ากลุ่มอื่นๆ

ระบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกันนั้น ยังดำรงอยู่และรักษาความสัมพันธ์ไว้อย่างเหนียวแน่น ทั้งในระบบหมู่บ้านและตำบล แม้ว่าลักษณะและรูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตามแต่ความสัมพันธ์นี้ ได้ส่งผลต่อการกระจายผลประโยชน์ของโครงการของรัฐที่มีในชุมชนเป็นอย่างมาก ซึ่งผลปรากฏว่าการกระจายผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในชุมชน โครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้เป็นการกระจายผลประโยชน์ไปตามระดับชนชั้นและมีความไม่เท่าเทียมกัน เช่นเดียวกับระบบอุปถัมภ์ที่มีทั้งผู้อุปถัมภ์ที่อยู่ในระดับเหนือกว่ากับผู้ถูกอุปถัมภ์ที่อยู่ในระดับต่ำกว่า นอกจากนั้นยังสะท้อนให้เห็นถึงผลประโยชน์ที่เป็นทรัพยากรของชุมชนนี้ ผู้ที่มีสิทธิ์ครอบครองเหนือผู้อื่นก็คือ ผู้อุปถัมภ์ในชุมชนเช่น มีการสร้างอ่างเก็บน้ำ แต่ผู้ที่ใช้ประโยชน์ได้ก็คือ ผู้อุปถัมภ์

กลไกที่ทำให้ระบบอุปถัมภ์มีผลกระทบต่อการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท

1. แนวคิดและนโยบายของรัฐ

แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งส่งผลให้แบบแผนการผลิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปจากการทำเกษตรที่มุ่งสู่อุตสาหกรรม ที่ดินราคาสูงขึ้นชาวบ้านมีการขายที่ดินให้กับคนภายนอกหรือผู้มีฐานะภายในหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านธรรมดาที่มีดินน้อยลงที่ดินกลับไปตกอยู่กับคนมีฐานะหรือคนภายนอก

ในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นี้ได้ส่งผลต่อการเข้าร่วมในการพัฒนาในขั้นตอนต่างๆ น้อยมาก รวมทั้งผลประโยชน์จากการพัฒนาด้วย นอกจากนโยบายและแนวคิดของรัฐส่วนกลางแล้ว นโยบายระดับอำเภอ จังหวัด หรือท้องถิ่นก็มีผลต่อการเสริมสร้างบารมีของผู้อุปถัมภ์

2. ยุทธวิธีและวิธีการทำงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท

ในการทำงานของเจ้าหน้าที่พัฒนาที่สะท้อนออกมาในเรื่องวิธีการทำงานนั้น เป็นผลมาจากแนวคิดและนโยบายของรัฐบาล เนื่องด้วยเจ้าหน้าที่ต้องนำนโยบายของรัฐมาปฏิบัติในสภาพความเป็นจริง สำหรับแนวคิดของเจ้าหน้าที่ที่ได้รับการฝึกอบรมจากหน่วยงานก่อนเข้าทำงานในพื้นที่จากแนวคิดและนโยบายจึงได้มีผลต่อทัศนคติของเจ้าหน้าที่พัฒนาอย่างมากไม่ว่าความทศความเชื่อที่ไม่มั่นใจในศักยภาพของชาวบ้าน การพัฒนาด้านวัตถุความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมจะเป็นตัวแก้ปัญหาความยากจนและชนบทไทย จากความคิดเช่นนี้ได้มีผลให้พัฒนากรงานรับการเติบโตทางด้านอุตสาหกรรม และมองว่าการที่ชาวบ้านมีงานประจำเป็นกรรมกรในโรงงานเป็นทางออกที่ดีที่สุดของเกษตรกร เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้การพัฒนาทางด้านเกษตรลดน้อยลง และในขณะเดียวกันนโยบาย

ក្រសួងមហាផ្ទៃកម្ពុជា

С. И. ПЕТРОВ, доктор физико-математических наук, профессор, зав. кафедрой физики, Пензенский государственный университет

- [illegible]

3. វិធានការណ៍បន្ថែមដើម្បីកាត់បន្ថយហានិភ័យនៃការបាត់បង់ប្រាក់ប្រចាំថ្ងៃ

แกะรอยมือปืน

พงษ์ศักดิ์ ขำเพชร (2545) ได้วิจัยเรื่อง “แกะรอยมือปืน” เป็นงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโท ทางสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีนาคม 2545 ได้สัมภาษณ์มือปืนจำนวน 5 ราย ซึ่งเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ในช่วงเริ่มเข้าสู่การเป็นมือปืนประมาณ พ.ศ. 2510–2535 โดยมือปืนแต่ละคนจะมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับบุคคลหลายฝ่ายในสังคม เช่น เจ้าหน้าที่ตำรวจ ผู้มีอิทธิพล เจ้าพ่อ นักการเมือง และมีความแตกต่างกันอาทิ เช่น ความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ ผู้อุปถัมภ์จะให้เงินทองแก่มือปืน ความสัมพันธ์เชิงสังคม ผู้อุปถัมภ์จะให้การดูแลระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับมือปืน เพื่อแสดงให้บุคคลนั้นเห็นว่ามือปืนมีผู้อุปถัมภ์ดูแลจะได้ไม่กล้ากระทำความผิดที่รุนแรงในเบื้องต้น ความสัมพันธ์เชิงการเมือง คือมือปืนกับผู้อุปถัมภ์มีความสัมพันธ์ในลักษณะการรวบรวมคะแนนเสียงสำหรับสิ่งของและน้ำใจที่แลกเปลี่ยนระหว่างผู้อุปถัมภ์กับมือปืนโดยมือปืนจะแลกเปลี่ยนด้วยการให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือในการควบคุมคะแนนเสียงระหว่างมีการเลือกตั้ง ส่วนผู้อุปถัมภ์จะตอบแทนด้วยการให้ความช่วยเหลือในด้านเงินทองและทรัพย์สิน การแลกเปลี่ยนยังคงมีอยู่ตราบไคที่ความสัมพันธ์ยังคงดำเนินอยู่

แต่อย่างไรก็ตามการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างมือปืนกับผู้อุปถัมภ์มีลักษณะการให้และการรับที่ไม่สมดุลกัน ผู้อุปถัมภ์จะให้ทางด้านทรัพย์สินเงินทองมากกว่าและในทางกลับกันมือปืนจะตอบแทนด้านการให้ความจงรักภักดีและให้ความคุ้มครอง การแลกเปลี่ยนดังกล่าวจะดำเนินอยู่ตราบไคที่มีมือปืนและผู้อุปถัมภ์ยังเห็นความสำคัญของทั้งสองฝ่าย หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหมดความสำคัญ การแลกเปลี่ยนดังกล่าวจะหมดไปทันที เครือข่ายสังคมของมือปืนกับผู้อุปถัมภ์มีการเปลี่ยนแปลงเสมอ เนื่องจากมือปืนมีความสัมพันธ์กับผู้อุปถัมภ์หลายคนในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ของมือปืนกับผู้อุปถัมภ์แต่ละคนยังมีระยะเวลาในการมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในขณะที่หากความสัมพันธ์มีระยะเวลายาวนานก็จะมีความรู้สึผูกพันกับผู้อุปถัมภ์คนนั้นมาก หากมือปืนมีระยะเวลาของความสัมพันธ์กับผู้อุปถัมภ์คนใดน้อยลงความสัมพันธ์นั้นก็ค่อยๆ เสื่อมลง

ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่จะเป็นตัวกำหนด การเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของอุดมการณ์ในระบบอุปถัมภ์โดยเริ่มเปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์ในเชิงพันธะสัญญาและเชิงพาณิชย์มากขึ้น เปลี่ยนความสัมพันธ์ไปในเรื่องเศรษฐกิจ รวมทั้งเปลี่ยนแปลงไปจากพื้นฐานความสัมพันธ์ที่มีอยู่ คือ มีพื้นฐานจากข้อผูกพันทางด้านศาสนา สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจไปสู่ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะพึ่งพาอยู่กับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแต่อย่างเดียว แม้กระทั่งในหมู่บ้านที่มีลักษณะเป็นแบบ “ประเพณี” มากๆ นั้น ความสัมพันธ์ของผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ของตนได้กลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงและเป็นรูปแบบข้อตกลงสัญญามากขึ้น

บทความ และบทสัมภาษณ์

เสาวลักษณ์ กาญจนสาธิต (2546) ได้สัมภาษณ์ศรีศักร วัลลิโภดม กรรมการบริหาร ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรเกี่ยวกับความหมายของผู้มีอิทธิพล เรื่อง “กำนันเป๊าะ: เจ้าพ่อรุ่นเก่าคนสุดท้าย”

ในปี พ.ศ. 2546 สรุปความได้ดังนี้ นักเลงโต หมายถึง ผู้มีใจกว้างขวาง รักเพื่อนฝูง แต่ชอบใช้พลังกำลังในทางที่ผิดกฎหมายบ้านเมืองขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งพาให้กับคนในท้องถิ่น เมื่อรู้เรื่องเข้าจัดการและแก้ปัญหาไม่ได้ ในสภาพสังคมชายขอบอยู่ห่างไกลจากการควบคุมดูแลรัฐ การค้าขายทางทะเลและการเกษตรของคนจีน รวมถึงลักษณะทางภูมิประเทศ ที่ผู้คนต่างชาติพันธุ์ มีความเป็นอยู่ไม่เป็นหลักแหล่งมาอยู่รวมกัน มีส่วนเอื้อให้เกิดการตั้งตนเป็นใหญ่ของคน ส่วน ดร. ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ ดร. สังคิต พิริยะรังสรรค์ ได้ให้ความหมาย ของเจ้าพ่อในงานวิจัยเรื่อง “คอร์ปชั่น กับประชาธิปไตยไทย” โดย ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2536 สรุปความได้ว่า “เจ้าพ่อ” หมายถึง นักธุรกิจท้องถิ่น ซึ่งร่ำรวย มีอำนาจเงิน อาจมีธุรกิจผิดกฎหมายหรือไม่มี อาจนิยมความรุนแรงหรือไม่มีก็ได้ แต่มี ‘อิทธิพล’ ระดับท้องถิ่น เพียงพอที่จะทำให้อยู่เหนือกฎหมายในบางครั้ง และช่วยพรรคพวกได้เมื่อถึงคราวจำเป็น ประการสำคัญ คือ เจ้าพ่อจะต้องมีบทบาทสำคัญในการเมืองท้องถิ่น หรือการเมืองระดับชาติ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ศรีศักร วัลลิโภคม (2546) เห็นว่า นักเลงโต จะมีสำนึกเพื่อท้องถิ่นสูง เป็นภาพบวกกับคนในท้องถิ่น แต่เจ้าพ่อไม่สนใจคนท้องถิ่นมักหาผลประโยชน์เข้าตัวเอง ระบบกระจายอำนาจ เป็นระบบการสร้างเจ้าพ่อให้เพิ่มขึ้นในสังคมไทย เพราะเป็นการกระจายอำนาจให้กับคนที่มีอิทธิพล การผันเงินไปตกอยู่กับกลุ่ม อบต.เป็นคนในท้องถิ่นที่รักท้องถิ่น ถ้ามีจิตใจอย่างกว้างขวางก็ดี แต่ถ้า อบต.บางคนเป็นคนมาจากถิ่นอื่น เพื่อประโยชน์ของตัวเอง ก็เป็นเครือข่ายของเจ้าพ่อไป

ดังนั้นระบบอุปถัมภ์เป็นธรรมชาติของมนุษย์ แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าจะทำดีหรือจะทำชั่ว สมมติว่าเป็นผู้ใหญ่ช่วยคนช่วยเด็ก ถ้าเป็นคนชั่วร้ายก็จะให้ตอบแทน ด้วยการทำเรื่องไม่ดี เป็นเรื่องไร้สาระที่มีคนต่อต้านระบบนี้ มันไม่มีขาวและดำ โลกมีสีเทา กรณีระบบอุปถัมภ์กับบทบาทของ “กำนันเป๊าะ” จากอดีตถึงปัจจุบัน ศรีศักร วัลลิโภคม (2546) เห็นว่า กำนันเป๊าะเติบโตจากผู้คนยอมรับแล้ว และคิดว่าเขาเป็นผู้มีระบบอุปถัมภ์ของสังคมในท้องถิ่นมีฐานจากการเป็นนักเลงโต ไม่ใช่เพราะเป็นเจ้าพ่อบริสุทธิ์ กำนันเป๊าะมีฐานจากประวัติศาสตร์มาก่อน เพราะฉะนั้นนักเลงโตหรือผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นนี้จะรักเขา เขาจะทำให้คนในท้องถิ่นมากกว่าเขาผสมผสานระหว่างเจ้าพ่อที่เป็นนักเลงยังให้เครดิตกำนันเป๊าะ กำนันเป๊าะถือเป็นเจ้าพ่อรุ่นเก่าคนสุดท้ายที่มาจากเป็นนักเลงโต

วิจารณ์บทความและงานวิทยานิพนธ์

วิจารณ์ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์กับการวิเคราะห์สังคม

ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันทางด้านเศรษฐกิจและสังคม จากประวัติศาสตร์ยังไม่เคยมีประเทศใดสร้างความเท่าเทียมกันได้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหรือสังคมนิยมและระบบอุปถัมภ์จะมีได้ทั้งในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและสังคมนิยม จากระบบศักดินาสู่ระบบทุนนิยมจากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรมจากการพิจารณาความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ของไทย จะเห็นว่าตั้งแต่ระบบศักดินาถึงระบบการ

ใช้ทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในปัจจุบันอาจจะพบว่าระบบอุปถัมภ์มีลักษณะเปลี่ยนไป ระบบอุปถัมภ์จึงเป็นการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน และต้องพึ่งพากัน ตามสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม ในแต่ละช่วงของเวลาเท่านั้น โดยไม่ได้เป็นตัวกำหนด หรือตัวสนับสนุนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางชีวิตในสังคมในระยะยาวได้ ดังนั้น จึงไม่สามารถ ใช้ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ไปสู่การพัฒนาเชิงวัฒนธรรมชุมชนของความเอื้ออารีของคนในสังคมได้ เพราะระบบอุปถัมภ์อธิบายในเชิงบุคคล (individual) บทบาทของผู้อุปถัมภ์เปลี่ยนแปลงไปตาม สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ผู้ได้อุปถัมภ์สามารถที่จะเป็นไปอยู่ได้ความอุปถัมภ์ ของผู้อุปถัมภ์คนอื่นที่ตนเองชอบก็สามารถทำได้ ซึ่งจะพบมากในงานวิจัยของ สมหญิง สุกญา และพงษ์ศักดิ์

การนำทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ไปเป็นกรอบความคิดในการตรวจสอบการเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม จึงยากที่จะได้คำตอบเพราะเป็นการวิเคราะห์ให้เห็นสภาพในสังคม จุลภาคเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมการเมืองในภาพรวม ดังนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัย ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ ทฤษฎีอื่นมาช่วยอธิบายถึงกลไกโครงสร้างสังคมในระดับกว้างแล้วค่อยศึกษา ระบบอุปถัมภ์ แปรผันตามโครงสร้างของทางเศรษฐกิจหรือโครงสร้างอำนาจทางการเมือง มากกว่า ที่โครงสร้างอำนาจทางการเมืองจะแปรผันตามระบบอุปถัมภ์ (สมเกียรติ วันทะนะ, 2524: 11) ระบบอุปถัมภ์เป็นความจริงในสังคมไทย แต่ผันแปรไปตามลักษณะโครงสร้างของสังคม การศึกษา ระบบอุปถัมภ์ จะต้องพิจารณาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (สน่ห์ จามริก อ้างใน สมเกียรติ วันทะนะ, 2524:46- 47)

การอธิบายวิวัฒนาการของสังคม โดยใช้ทฤษฎี Marxist จะกล่าวเป็นความสัมพันธ์ทาง การผลิตหรือคู่ความสัมพันธ์หลัก เช่น ระบบศักดินา คู่ความสัมพันธ์จะเป็นเจ้ากับไพร่ ในขณะที่ คู่ความสัมพันธ์ของระบบทุนนิยมจะเป็นนายทุนกับกรรมกร การวิเคราะห์แนวนี้อาจใช้ระยะเวลานาน ดังนั้น เมื่อนำมาอธิบายสังคมในลักษณะตัดขวางประวัติศาสตร์จะไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่า ในช่วง พ.ศ. 2500 ของไทยใครคือ “เจ้า” ใครคือ “ไพร่” ในขณะที่ไม่สามารถระบุได้ว่า กรรมกรกับนายทุน เป็นกลุ่มใหญ่ 2 กลุ่มเท่านั้นในสังคมไทยปัจจุบัน แต่ถ้านำทฤษฎีระบบอุปถัมภ์มาอธิบาย จะพบว่า ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีภาพของเจ้ากับไพร่ และเจ้าคือผู้ได้เปรียบ จากงานวิจัยของสมหญิง สุนทรวงษ์ ก็จะพบว่า “ชาวบ้าน” ก็จะกลายเป็นผู้ได้อุปถัมภ์ของข้าราชการ นักการเมือง “เจ้าพ่อ” ซึ่งก็เริ่มมีบทบาทเป็นผู้ร่วมหรือผู้ได้อุปถัมภ์ และสนับสนุนรัฐบาลที่มาจากพ่อค้า นายทุน แต่มอง ในภาพระบบอุปถัมภ์ก็จะพบว่าประชาชนคือผู้เสียเปรียบ และจะค่อยๆ ขาดทุนจากการทำการผลิต ในที่สุดรุ่นลูกหลานค่อยๆ ไปจะเปลี่ยนตัวเองจากชาวนา ชาวไร่ ไปเป็นกรรมกรในอนาคต ดังนั้น การใช้ระบบอุปถัมภ์อธิบายสังคมในช่วงหนึ่งๆ ของประวัติศาสตร์ จะสามารถอธิบายความสัมพันธ์ ของผู้ได้เปรียบและผู้เสียเปรียบในสังคมได้เป็นอย่างดี แต่เมื่อผู้อุปถัมภ์จ่ายเงินให้กับผู้ได้อุปถัมภ์ ตามแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เห็นว่าเป็นการแลกเปลี่ยนระบบตลาด ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่ายังไม่มี นักวิชาการที่บัญญัติศัพท์ชัดเจนว่าการกระทำเหล่านี้จะเรียกว่าอะไร แต่เนื้อแท้ก็คือ ความสัมพันธ์

ในระบบทุนนิยมนั่นเอง จากงานวิจัยที่นำเสนอจะพบว่า ผู้อุปถัมภ์และบริวารจะได้รับประโยชน์จากการพัฒนาและผลักดันให้คนส่วนใหญ่กลายเป็นคนจน

วิจารณ์งานวิจัย

ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท : กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก

ผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ มาเป็นกรอบการวิจัยเข้ามาอธิบายปรากฏการณ์ในพื้นที่ที่ไปวิจัยได้อย่างละเอียด ดังนี้

1. การจัดคู่ความสัมพันธ์ ของผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์ในสังคมชนบทได้ 3 กลุ่ม เป็นการขยายภาพของทฤษฎีได้อย่างดี
2. ที่มาของความสัมพันธ์ตามข้อ 1 โดยมุ่งพิจารณาจากการควบคุมปัจจัยการผลิต และการพัฒนาการเกษตรแบบดั้งเดิมไปสู่การเกษตรแผนใหม่ อีกประการหนึ่งคือ การเข้ามาของระบบราชการซึ่งคือ กระแสการพัฒนาชนบทจากภายนอก ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นแรงสำคัญของการสนับสนุนให้เกิดภาพระบบอุปถัมภ์หลากหลายขึ้นในชนบท
3. การแลกเปลี่ยนระบบอุปถัมภ์ ที่มุ่งเน้นผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง ถือว่าเป็นการอธิบายผลของระบบอุปถัมภ์ที่ค่อยๆ เปลี่ยนไปจากเดิมที่ผู้อุปถัมภ์ไม่ได้หวังว่าผู้ใต้อุปถัมภ์จะตอบแทนด้วยอะไร เปลี่ยนมาเป็นผู้อุปถัมภ์ต้องการประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ และโดยเฉพาะการเข้าสู่สถานภาพทางการเมืองของผู้อุปถัมภ์
4. ระยะเวลาของความสัมพันธ์ของผู้อุปถัมภ์ กับผู้ใต้อุปถัมภ์ จะดำรงอยู่ไม่นานนัก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ การแข่งขันทรัพยากร และอารมณ์ความรู้สึก เป็นการอธิบายรายละเอียดที่นักวิชาการไม่เน้นมาก่อน
5. การแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลกันของกลุ่มผู้อุปถัมภ์ และกลุ่มผู้ใต้อุปถัมภ์อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งแตกต่างจากทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ของสำนักโครงสร้างและหน้าที่ ผลงานวิจัยโดยใช้ทฤษฎีระบบอุปถัมภ์กลับไปสนับสนุนแนวคิดของสำนักขัดแย้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยชี้ว่าระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชนบท ทำให้กลุ่ม 2 กลุ่ม มีความแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองห่างกันมากขึ้น

บางที: กรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนการค้าในลุ่มน้ำท่าจีน

งานวิจัยนี้เน้นที่การอธิบายคู่ความสัมพันธ์ของชุมชนการค้าซึ่งพบว่าเป็นคู่ความสัมพันธ์แบบแผนระบบอุปถัมภ์ ที่เกิดจากกิจกรรมทางการค้า ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ และจากความ

สัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ดังกล่าว เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์เหตุผลของการก่อตัวของกลุ่มผู้อุปถัมภ์ ใน จ.สุพรรณบุรี ผู้วิจัยสรุปว่า ระบบอุปถัมภ์ที่กำเนิดมาจากความเป็นเครือญาติ เพื่อนฝูง เมื่อมาถึงยุคของการใช้เงิน (เป็นปัจจัยการผลิตสำคัญในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างเดียวไม่สามารถควบคุมการตัดสินใจของผู้ได้อุปถัมภ์ได้ แต่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จะขยายตัวได้ดี ถ้ามีเงินมาเป็นเครื่องมือประกอบด้วย ประเด็นนี้ผู้ศึกษาคิดว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นการปะทะกันของ 2 ระบบ (articulation) คือ ระบบอุปถัมภ์ และระบบแลกเปลี่ยนแบบตลาด นอกจากนี้การใช้เงินแทนสิ่งต่างๆ ที่ผู้อุปถัมภ์จะมีให้ผู้ได้อุปถัมภ์ยังเป็นเครื่องยืนยันว่าระบบอุปถัมภ์เปลี่ยนแปลงไปสู่การหวังผลทางเศรษฐกิจ และการเมืองมากขึ้น เหตุผลดังกล่าวสนับสนุนความคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ว่าระบบอุปถัมภ์ไม่มีแล้ว เป็นระบบตลาดเท่านั้น ผู้ศึกษาเห็นว่างานวิจัยชิ้นนี้น่าจะอธิบายการผสมกันของระบบอุปถัมภ์และระบบทุนนิยมได้เป็นอย่างดี เป็นปรากฏการณ์ที่สังคมค่อยๆ ก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

แกะรอยมือปืน

งานวิจัยชิ้นนี้แตกต่างจาก 2 ชิ้นแรกที่อธิบาย ความสัมพันธ์ของผู้ได้อุปถัมภ์ที่เป็นมือปืนที่ไม่ได้พึ่งพาผู้อุปถัมภ์ในวิธีการทำมาหากิน ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านที่พึ่งผู้อุปถัมภ์ต่างๆ ในเรื่องปัจจัยการผลิตการตลาดเป็นต้น ผู้ศึกษาเห็นว่างานวิจัยชิ้นนี้น่าจะเป็นการแลกเปลี่ยนกันในระบบตลาดเป็นหลัก ดังมีเหตุผลคือ

1. ผู้อุปถัมภ์ของมือปืน หวังผลการทำงานของมือปืนซึ่งต่างกับผู้อุปถัมภ์ตามทฤษฎี และตอบแทนให้มือปืนในรูปตัวเงิน และมือปืนก็พร้อมจะไปทำงานให้ผู้อุปถัมภ์อื่นที่จ่ายเงินให้ดี นอกจากการคุ้มครองที่ได้รับ ลักษณะการแลกเปลี่ยนเช่นนี้ ก็คือการจ้างแรงงาน แต่เนื่องจากงานที่จ้างเป็นงานผิดกฎหมาย วิธีการที่จะไม่ให้มือปืนขัดทอดผู้ว่าจ้าง ก็คือสร้างความรู้สึกว่าตนเองจะให้ความคุ้มครองมือปืน และครอบครัวยังไม่จำกัด ถ้ามีเรื่องผิดพลาดเกิดขึ้นมา

2. อาชีพมือปืนไม่ใช่เป็นอาชีพหลักที่คนจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนรอบข้างตามปกติ เช่น การทำนาทำไร่ หรือการรับราชการ อาชีพดังกล่าวเป็นผลของระบบเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมกัน คนมีเงินมากใช้อำนาจเงินซื้อสิ่งที่ตนต้องการถึงแม้จะเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย

จากเหตุผลดังกล่าว ผู้ศึกษาเห็นว่า การนำทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ มาอธิบายเป็นหลักจึงยังไม่สอดคล้องนักเพราะเนื้อหาดังกล่าวเป็นการพึ่งพาในระบบทุนนิยม แต่ใช้ทฤษฎีอุปถัมภ์มาเป็นส่วนประกอบในการอธิบายวิธีการสร้างความกักตุนของมือปืนน่าจะเหมาะสมกว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวคือการผสมกัน (articulation) ของระบบทุนนิยม และสำนักในระบบอุปถัมภ์ ถ้าพิจารณากระแสหลักของปรากฏการณ์ก็คือระบบทุนนิยม และแนวโน้มที่เกิดจากสภาพแวดล้อมของงานวิจัยที่มุ่งไปสู่การแลกเปลี่ยนแบบตลาดเช่นกัน

สรุปผลจากการศึกษา

1. พัฒนาการของความสัมพันธ์ของผู้อุปถัมภ์ และผู้ได้อุปถัมภ์

จากหลักทฤษฎีระบบอุปถัมภ์ ที่มีคู่ความสัมพันธ์อยู่ 2 กลุ่ม หรือที่เรียกว่า ความสัมพันธ์แบบเผชิญหน้า (face to face relationship) เป็นผู้อุปถัมภ์และผู้ได้อุปถัมภ์นั้น จะทำให้เห็นภาพของคู่ความสัมพันธ์ในแต่ละช่วงเวลาแบ่งเป็น 4 ช่วง คือ 1) รัตนโกสินทร์ตอนต้น 2) ระหว่าง พ.ศ. 2475-2500 3) ระหว่างปี พ.ศ.2500-2516 และ 4) ระหว่างปี พ.ศ.2516-ปัจจุบัน

ตาราง แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ และผู้ได้อุปถัมภ์แยกตามยุคต่างๆ

ยุคที่ 1	ยุคที่ 2	ยุคที่ 3	ยุคที่ 4
เจ้า-ขุนนาง	ทหาร-พ่อค้าชาวจีน	ทหาร-พ่อค้า	ทหาร-พ่อค้า
เจ้า-พ่อค้าชาวจีน	ข้าราชการ-ชาวบ้าน	ข้าราชการ/ชาวบ้าน	ข้าราชการ-ชาวบ้าน
ขุนนาง-พ่อค้าชาวจีน	ข้าราชการผู้ใหญ่- นักการเมือง-ชาวบ้าน	ข้าราชการผู้น้อย	นักการเมือง-ชาวบ้าน
เจ้า-ไพร่		ข้าราชการผู้ใหญ่- ข้าราชการผู้น้อย	ข้าราชการผู้ใหญ่- ข้าราชการผู้น้อย
ขุนนาง-ไพร่		ข้าราชการ-พ่อค้า ผู้ใหญ่บ้าน-ชาวบ้าน	ข้าราชการ-พ่อค้า ผู้ใหญ่บ้าน-ชาวบ้าน นักการเมือง-ข้าราชการ หลวงจีน-ลูกไร่ พ่อค้ารายใหญ่-พ่อค้ารายย่อย เจ้าของกิจการ-ลูกจ้าง นักการเมืองท้องถิ่น-ผู้รับเหมา เจ้าพ่อ-ข้าราชการ นายทุนเงินกู้-ลูกหนี้ ผู้มีอิทธิพล-ข้าราชการ ตำรวจ-มือปืน นักการเมือง-มือปืน ผู้มีอิทธิพล-มือปืน

จากตารางจะพบว่า

1. ผู้ที่สนับสนุนระบบอุปถัมภ์ระหว่าง เจ้า-ขุนนาง, เจ้า-พ่อเจ้าอาวาส และเจ้า-ไพร่พล และสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบัน
พ.ศ. 2475 แล้ว แต่ส่วนใหญ่ยังคงเป็นไพร่ของพลเมืองที่เคียดแค้นกับการเป็นเจ้าอุปถัมภ์อยู่ไม่เลิก ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าบทบาทของเจ้าซึ่งยังคงเป็นศูนย์กลางในระบอบศักดินาได้หายไปจากสังคมไทย ดังกล่าวโดยผู้ให้ข้อมูลที่เป็นเจ้าของทางไปผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดที่ได้อ้างมาบอกว่า ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดจะสนับสนุนเจ้าผู้ปกครองเป็นมหาพราหมณ์และเจ้าราชวงศ์ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับเจ้าขุนและเจ้าพล จะเห็นได้ว่าปฏิกิริยาของระบบอุปถัมภ์ของเจ้าเป็นทางในการถกเถียงกันเองในหมู่ชนชั้นในชนชั้นขุนนางในสังคมไทย
ส่วนหลังจากระบบอุปถัมภ์จะไม่ได้รับการกล่าวถึง กล่าวคือ อำนาจของเจ้าในระบอบศักดินาที่กล่าวว่าเป็น

2. ผู้อุปถัมภ์ที่เห็นด้วยต่ออำนาจของเจ้าจาก พ.ศ. 2516 ปรับเปลี่ยนตัวเองเข้าผู้ข้าราชการในหมู่ข้าราชการที่เห็นชอบและข้าราชการที่เห็นชอบ และข้าราชการที่เห็นชอบ
ใช้ระบบอุปถัมภ์ในปัจจุบัน ซึ่งเห็นด้วย รพพช. เห็นด้วยว่าระบบอุปถัมภ์ยังคงมีอยู่ดังที่กล่าวไว้โดยนักเขียนของไทย ซึ่งยังคงเห็นด้วยกับเจ้าขุนและเจ้าพล การรวมกลุ่มยังคงเป็นแบบกลุ่มบริวาร (entourage) และเงา (circle) และเมื่อคนในหมู่ชนชั้นที่กล่าวมาด้วยความสามารถของตนเองไม่ได้แสดงออกอย่างเปิดเผย (เช่น รพพช., 2542: 27) อย่างไรก็ตามความพยายามในการปฏิรูประบบราชการในปัจจุบันนั้น ผู้ศึกษาถือว่ามีความพยายามที่จะจะจัดระบบอุปถัมภ์ในวงราชการ เพื่อพัฒนาระบบราชการให้เป็นระบบที่โปร่งใสและยุติธรรม คำว่า “เจ้าภาพ” เป็นคำที่ใช้เพื่อสื่อถึงอุปถัมภ์ในระบบราชการแบบ CEO (Chief Executive Officer) ที่เริ่มใช้ในวันที่ 1 ตุลาคม 2546 เป็นเครื่องมืออันหนึ่งขององค์กรระดับบริหารของข้าราชการที่จะเป็นกำลังสำคัญที่จะพัฒนาระบบอุปถัมภ์ (ทฤษฎี ขันวิตร, 2546)

3. ผู้อุปถัมภ์ที่สนับสนุนใน พ.ศ. 2516 ถึงปัจจุบันที่เห็นชอบในการเปลี่ยนจากระบบอุปถัมภ์
แต่ในขณะที่ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปราชการใน พ.ศ. 2516 ถึงปัจจุบันที่เห็นชอบในการเปลี่ยนจากระบบอุปถัมภ์
รวมตลอดจนถึง ผู้ให้ข้อมูลใน กำนัน และข้าราชการที่เห็นชอบในการเปลี่ยนจากระบบอุปถัมภ์
แต่ในขณะที่ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปราชการใน พ.ศ. 2516 ถึงปัจจุบันที่เห็นชอบในการเปลี่ยนจากระบบอุปถัมภ์
การที่นักวิชาการที่เห็นชอบในการปฏิรูปราชการได้กล่าวถึงผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลใน พ.ศ. 2500 (เช่น รพพช. 2500) ประเด็นที่นักเขียนของบทความ
จนทำให้การปฏิรูปราชการเป็นไปอย่างช้าๆ และไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จ เนื่องจากมีอุปสรรคทางด้าน
การเมืองในประเภทที่เห็นชอบในการปฏิรูปราชการได้กล่าวถึงผู้ให้ข้อมูลใน พ.ศ. 2516 ถึงปัจจุบันที่เห็นชอบในการเปลี่ยนจากระบบอุปถัมภ์
ในการปฏิรูปราชการที่เห็นชอบในการปฏิรูปราชการได้กล่าวถึงผู้ให้ข้อมูลใน พ.ศ. 2516 ถึงปัจจุบันที่เห็นชอบในการเปลี่ยนจากระบบอุปถัมภ์

4. เมื่อพิจารณาจากตารางจะเห็นว่า จะพบว่า ช่วง 2516 ถึงปัจจุบัน จะมีผู้ที่มีความสามารถ
ตามแบบฉบับของระบบอุปถัมภ์อยู่จำนวนมาก ทั้งในพระและในฆราวาสในสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคม
ที่อุปถัมภ์มีอยู่อย่างแพร่หลายและต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ และในปัจจุบันก็ยังปรากฏให้เห็น
ในสังคมไทยในปัจจุบัน

ภาพรวมแล้วจะจัดกลุ่มได้ว่า ข้าราชการ/ชาวบ้าน พ่อค้า นายทุน/ชาวบ้าน ข้าราชการ ผู้ศึกษาคาดการณ์ว่าเมื่อเวลาผ่านไปตามระบบเศรษฐกิจเดิมคู่ความสัมพันธ์น่าจะเปลี่ยนไปสู่คู่ความสัมพันธ์ของนายทุน-กรรมกร มากขึ้น

2 ระบบอุปถัมภ์กับการพัฒนาชนบท

งานวิจัยเรื่อง ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลของสมหญิง เป็นคำตอบหนึ่งว่าทำไมตั้งแต่ประเทศได้ทุ่มงบประมาณในการพัฒนาประเทศตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 1-5 มีความแตกต่างทางด้านการกระจายรายได้ (Income Distribution) ทำให้รายได้ของคนมีความเหลื่อมล้ำกันมาก รัฐบาลจึงได้มีการปรับเปลี่ยนเป้าหมายของแผนพัฒนาฉบับที่ 6-9 ไปให้ความสำคัญกับตัวคนและการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา แต่ปรากฏว่าสิ้นสุดแผนพัฒนาฉบับที่ 8 ปี 2545 สภาพพัฒนาที่ยอมรับว่าการกระจายรายได้ยังคงมีความเหลื่อมล้ำเท่ากับผลที่เกิดขึ้นปลายแผน 5 เช่นเดิม โดยเฉพาะชนยากจนส่วนมากจะอยู่ในพื้นที่ชนบท

จะเห็นว่าประเทศไทยมีระบบทุนนิยมมากกว่า 150 ปี (พ.ศ. 2398) แต่เพิ่งจะมีการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างมากในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ประเทศ โดยทั่วไปเศรษฐกิจชนบทก่อนแผนพัฒนาเป็นเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกิน สภาพชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบท ต้องดำรงอยู่ด้วยการเข้าแทรกแซงจากรัฐ ความเหลื่อมล้ำในการวัดเชิงรายได้จึงเกิดขึ้น รัฐมีความเห็นว่าชนบทจะต้องปรับเปลี่ยน ให้ทันสมัยเหมือนคนในเมือง ชนบทจึงถูกดึงเข้าสู่ระบบตลาด เหมือนที่ ศรีศักรฯ ได้กล่าวไว้ในเรื่องกำนันเป๊าะเจ้าพ่อรุ่นเก่าคนสุดท้าย และสมหญิง ว่า “เมื่อเกิดการพัฒนาในพื้นที่ชนบทด้วยโครงการพัฒนาต่างๆ ผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจากภายนอกและภายในหมู่บ้านซึ่งจะมีฐานะทางการเมืองประกอบด้วย จะเป็นกลุ่มคนที่สามารถเข้าถึงการพัฒนาดังกล่าว” และระบบอุปถัมภ์ก็จะเป็นตัวเสริมให้มีการกระจายผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มที่อยู่ภายใต้อุปถัมภ์เท่านั้น ซึ่งเปรียบเทียบกับจำนวนคนแล้วก็จะมีจำนวนน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับคนในชนบทส่วนใหญ่อันที่จริงแล้วผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์ที่ได้รับผลจากการพัฒนาดังกล่าว ไม่ใช่เป็นคนเห็นแก่ตัวโดยกำเนิดแต่ตัวระบบอุปถัมภ์ทำให้ผู้มีอำนาจในการกระจายผล ประโยชน์ไม่มีความเชื่อใจ ไม่มั่นใจ และไม่สนิทสนมกับคนที่ไม่เคยใช้ให้วุ่นกันหรือคนในอุปถัมภ์นั่นเอง ตัวอย่าง เงินกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านจะกู้เงินได้ต้องมีชาวบ้านคนอื่นมาค้ำประกันการกู้เงิน ดังนั้นคณะกรรมการฯ ซึ่งเป็นคนในแวดวงของผู้มีอำนาจทางการเมือง (ผู้ใหญ่บ้านกำนัน) จะยินดีให้คนในอุปถัมภ์กู้ยืมไปมากกว่าคนที่ไม่มีความสัมพันธ์กัน ในอีกด้านหนึ่งก็จะเป็นความพยายามที่จะคิด และสร้างมาตรการเพื่อให้มีกิจกรรมลงไปถึงคนยากจนอย่างแท้จริง แนวความคิดการพัฒนาของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ที่คาดหวังว่าเมื่อมีการพัฒนาพื้นที่แล้ว จะมีการส่งผลของการพัฒนาไปสู่ทุกคน (Trickle Down Effect) จึงถูกสกัดด้วยระบบอุปถัมภ์ในสังคมชนบท จึงอาจกล่าวได้ว่าระบบอุปถัมภ์เป็นตัวที่ก่อให้เกิดปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นในสังคมชนบท อย่างไรก็ตามระบบอุปถัมภ์ไม่ใช่จักรกลของการเปลี่ยนแปลงเป็นแต่เพียงภาพของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเท่านั้นภาพของระบบอุปถัมภ์จะแปรเปลี่ยนไปตามความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และการเมือง

[illegible]

ВНУТРЕННЕГО ПАСПОРТА № 8

ԵՍՈՒՄԱՆ ՀԱՅԿԱՆ ՎԵՐՊԱՆՈՒՄԸ ԵՎ ԲԱՆԻՔԱՆ ԱՌՏԱՑՈՒՄԸ

ภายใน 6 ปี จะสำเร็จหรือไม่ ไม่สำคัญ แต่ประชาชนจะต้องพัฒนาไปสู่เป้าหมายดังกล่าว ด้วยการพัฒนาชาวบ้าน โดยการมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงผู้คอยรับบริจาค อย่าให้เขารู้สึกเหมือนคนอาศัยที่ขึ้นอยู่กับรัฐจะหยิบยื่นอะไรให้ (นิรันดร์ พัทธกวีชระ, 2546)

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ผู้ศึกษาเห็นด้วยกับการวิเคราะห์ระบบอุปถัมภ์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ว่าปัจจุบันเป็นระบบซื้อขายของตลาดแล้ว กล่าวคือ รัฐบาลทักษิณฯ ถือเป็นผู้อุปถัมภ์ พิจารณาท่านนายกทักษิณฯ ไม่มีลักษณะเป็นผู้อุปถัมภ์เหมือนอาจารย์ป่วยฯ แต่ นายกฯ หวังผลการเลือกตั้งทั่วไปครั้งต่อไป เพื่อต้องการอำนาจทางการเมืองต่อไป ซึ่งไม่ใช่อุดมการณ์ของผู้อุปถัมภ์ที่มีความคาดหวังจากการให้ อีกประการหนึ่ง การทุ่มเทงบประมาณเข้าไปในชนบทโดยไม่ได้มีการปรับปรุงโครงสร้างอำนาจที่คนชนบทส่วนใหญ่ที่ไม่สามารถเข้าถึงกิจกรรมต่างๆ ได้ตามผลสรุปงานวิจัย สะท้อนให้เห็นว่าท่านนายกฯ มุ่งเป้าให้มีการใช้จ่ายเงินของภาครัฐบาลซึ่งเป็นเงินของประชาชนทั่วประเทศเพื่อกระตุ้นตลาดโดยหวังให้ผลตกอยู่กับธุรกิจการค้าต่างๆ ที่มีอำนาจตลาดเหนือคนซื้อ ซึ่งไม่เป็นที่แปลกใจว่าท่านนายกฯ จะเห็นแต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) โดยไม่ได้คำนึงถึงการกระจายรายได้ (Income Distribution) ซึ่งภาพปรากฏการณ์อย่างนี้เรียกว่าผลประโยชน์ทับซ้อน (Conflict of Interest) ของนายกทักษิณฯ หรือผู้อุปถัมภ์ที่ใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน เสกสรรค์ ประเสริฐกุล อาจกล่าวว่าการปฏิวัติ 2475 ทำให้ประชาชนสำนึกไพร่ เปลี่ยนนายอุปถัมภ์คนใหม่ไปเป็นข้าราชการ แต่ พ.ศ. 2546 อาจไม่สามารถกล่าวได้ว่าประชาชนค้นพบรัฐบาลพรรคไทยรักไทยเป็นนายอุปถัมภ์คนใหม่เพราะเป็นรัฐบาลของกลุ่มทุนโดยแท้ ซึ่งจะเน้นเรื่องประสิทธิภาพเป็นหัวใจ และเป็นศัตรูกับระบบอุปถัมภ์ พยายามใช้มาตรการทางกฎหมายให้มีประสิทธิภาพ ไม่เปิดโอกาสให้ผู้บังคับใช้กฎหมายใช้ประโยชน์ในเชิงอุปถัมภ์ได้ ผู้ศึกษาเชื่อว่าปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นเงื่อนไขของระบบทุนนิยมที่ก้าวยัดอำนาจรัฐบาลของข้าราชการนิยมที่ใช้ระบบอุปถัมภ์ช่วยในการบริหารงาน และเป็นภาวะวิสัยที่ต้องเกิดขึ้น เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมีความเข้มข้นขึ้นและแข็งแกร่งเพียงพอที่จะต่อสู้กับพรรคข้าราชการได้

4. ระบบอุปถัมภ์กับลักษณะทางชนชั้นในชนบท

ระบบอุปถัมภ์เป็นภาพที่เกิดขึ้นกับคนในสังคมทุกสังคมที่คนแต่ละคนยังมีความไม่เท่าเทียมกัน ระบบอุปถัมภ์อย่างไม่เป็นทางการ เป็นระบบอุปถัมภ์ในสังคมจริง แต่ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่ เป็นความสัมพันธ์ของการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้นในสังคม (อกิน รพีพัฒน์, 2542: 27) ในขณะที่ J.H. Kemp (1980) กล่าวว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นทฤษฎีที่แฝงด้วยทัศนะอนุรักษนิยมโดยบิดเบือนความขัดแย้ง กลบเกลื่อนความแตกแยกเป็นฝักเป็นฝ่ายในสังคม (สมเกียรติ วันทะนะ, 2524: 3)

จากการวิเคราะห์ของผู้ศึกษาในหัวข้อก่อนหน้านี้พบว่า ระบบอุปถัมภ์จะมีบทบาทชัดเจนกับบุคคลที่มีอำนาจควบคุมปัจจัยการผลิตและบุคคลที่เป็นผู้มีอำนาจบังคับใช้กฎหมายหรืออำนาจ

คัดลอกใจต่างๆ ระบบอุปถัมภ์ไม่มีอุดมการณ์ที่จะสนับสนุนให้คนทั้งหลายมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน แต่จะส่งเสริมเฉพาะผู้ได้อุปถัมภ์ของตน ซึ่งโดยพฤติกรรมดังกล่าว เป็นการกีดกันคนจำนวนมากไม่ให้เข้าถึงประโยชน์ต่างๆ ที่พึงได้จากการเปลี่ยนของสังคม ระบบอุปถัมภ์กับขยายความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้อุปถัมภ์ และคนแวดล้อมกับผู้ได้อุปถัมภ์ให้มากขึ้น ระบบอุปถัมภ์ไม่ใช่จักรกลที่ขับเคลื่อนให้เกิดความแตกต่างของคน หรือชนชั้นด้วยตัวของระบบเอง แต่ระบบอุปถัมภ์จะเป็นตัวส่งเสริมให้คนในชนบทล้มละลายเร็วขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- เกษียร เตชะพีระ. (2540). **แบบวิถีอำนาจไทย : ข้อคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกี่ยวข้องกับสาธารณสุขในสังคมไทย**. ม.ป.ท.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (10 สิงหาคม 2546). รายงานวิพากษ์สังคมไทยหลัง 14 ตุลา. มติชน. หน้า 6.
- ทักษิณ ชินวัตร (นายกรัฐมนตรี). (9 สิงหาคม 2546). นายกทักษิณคุยกับประชาชน [รายการวิทยุ]. สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย.
- ธนสวรรค์ เจริญเมือง. (2544). **100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. 2440**. เชียงใหม่ : ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิพนธ์ พัวพงศกร. (บรรณาธิการ). (2542). **ที่ระลึกครบรอบ 80 ปี อาจารย์อัมมาร์ สยามวาลา**. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ. (11 สิงหาคม 2546). การประชุมคณะกรรมการต่อต้าน Corruption. [รายการวิทยุ]. สถานีวิทยุรัฐสภา.
- ปริศดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล (บรรณาธิการ). (2540). **เจ้าชาวบ้าน เล่ม 2**. ม.ป.ท.
- พงษ์ศักดิ์ ขำเพชร. (2545). **แกะรอยมือปืน**. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น.
- โวลฟ์, อีริก อาร์. (2539). **ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพื่อนและผู้อุปถัมภ์ในสังคมที่ซับซ้อน**. (ปริชา คุวินทร์พันธ์, ผู้แปล). สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ต้นฉบับพิมพ์ในปี ค.ศ. 1963).
- ศรีศักร วัลลิโภดม (บรรณาธิการ). (2546). **เจ้าพ่อและผู้มีอิทธิพล กำนันเปื้อน เป็นเจ้าพ่อรุ่นเก่าคนสุดท้าย**. ม.ป.ท.
- สก็อตต์, เจมส์ ซี. (2539). **การเมืองในระบบอุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. (ปริชา คุวินทร์พันธ์, ผู้แปล). สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ต้นฉบับพิมพ์ในปี ค.ศ. 1977).

- สมเกียรติ วันทะนะ. (2524). **บันทึกการอภิปรายเรื่อง การใช้ Patron-Client Model ในการศึกษา สังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมหญิง สุนทรวงษ์. (2532). **ระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท : กรณี ศึกษาหมู่บ้านในเขตชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก**. กรุงเทพฯ : คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุจินดา เจียมศรีพงษ์. (2527). **การขยายตัวของชุมชนชาวจีนในจังหวัดนครสวรรค์ เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. นครสวรรค์ : วิทยาลัยครูนครสวรรค์.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2542). **คำนำในหนังสือสำนักพอมเมือง**, Civicnet. ม.ป.ท.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และสังคีต พิริยะรังสรรค์. (2536). **คอร์รัปชันกับประชาธิปไตยไทย**. ศูนย์ศึกษา เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2538). **สองนักคราประชาธิปไตย**. ม.ป.ท.
- อัครวิทย์ ชันซ์แก้ว. (2539). **นักธุรกิจภูมิภาคกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง : ศึกษากรณีจังหวัด ขอนแก่น**. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แอ็งก์, ลูเซียน เอ็ม. (2539). **การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปบริวารและแวดวง**. (ชญาดา ศิริภิรมย์, ผู้แปล). สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ต้นฉบับพิมพ์ในปี ค.ศ. 1975).
- Arensberg, Conrad M.L. and Nichoff, Arthur H. (1964). **Introducing social change**. Chicago: Aldine Publishing company.
- Blau, Peter M. (1964). **Exchange and power in social life**. New York : Wiley & Sons, Inc.
- Kemp, Jeremy H. (1980). **From kinship to patron-clientage : The manipulation of personal relations**, paper presented at the Thai-European seminar on social change in contemporary Thailand 28-30 May 1980, Amsterdams.
- Lande, Carl H.(1977). **The dyadic basic of clientism** : Steffen, W Schimidt (eds) in Friends, followers and factions : A reader in political clientalism, California : Berkeley university press.
- Terwiel, Barend J. (1984). **Formal structure and informal rules : an historical perspective on hierarchy, bondage and the patron-client relationship**, Amsterdam.